

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХЕРСОНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ФАКУЛЬТЕТ ПСИХОЛОГІЇ, ІСТОРІЇ ТА СОЦІОЛОГІЇ
КАФЕДРА ІСТОРІЇ, АРХЕОЛОГІЇ ТА МЕТОДИКИ
ВИКЛАДАННЯ**

**БЕРЕСТЯ/БРЕСТ В ІСТОРІЇ ЦЕНТРАЛЬНО-СХІДНОЇ ЄВРОПИ У
ВИКЛАДАННІ КУРСУ ІСТОРІЇ В ЗАКЛАДАХ ЗАГАЛЬНОЇ
СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ.**

Кваліфікаційна робота

на здобуття ступеня вищої освіти «магістр»

Виконав: студент 2 курсу 07-241М групи
Спеціальності 014.03 Середня освіта (Історія)
Освітньо-професійна (наукова) програма
«Середня освіта (історія)»
Владислав ЖУК

Керівник: Олександр КОНИК, професор
Рецензент: Єгор СИДОРОВИЧ, старший
викладач, кандидат історичних наук

ЗМІСТ

ВСТУП	4
РОЗДІЛ 1. Історія та роль Берестя в історії від заснування до XVII століття	11
1.1. Заснування міста, та його розвиток.	11
1.2. Нова роль міста в історії Центрально-Східної Європи. Берестейська унія та перетворення міста у центр торгівлі в регіоні.	17
1.3. Доля міста у XVII – початок XX століттях та побудова Берестейської фортеці	23
РОЗДІЛ 2. Берестя у Першу світову війну та міжвоєнний період	27
2.1. Вихід Берестя на дипломатичну арену.	27
2.2. Берестя (Брест-Литовськ) у складі польської держави.....	37
РОЗДІЛ 3. Місто Берестя як один з символів агресії тоталітарних режимів	40
3.1. Спільний парад в Бересті 1939 року.	40
3.2. Оборона фортеці радянськими військами у 1941 році	48
3.3. Візит міста Гітлером та Муссоліні. Перетворення фортеці на місце шани після війни. Меморіальний комплекс «Берестейська фортеця-герой».....	51
РОЗДІЛ 4. Методика формування предметно-історичної компетенції на уроках з Історії та Захисту України	64
ВИСНОВКИ	66
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	70
ДОДАТКИ	77
Додаток А. Кодекс академічної доброчесності здобувача освіти ХДУ ..	77

Додаток Б. Залишки старого городища на території фортеці.....	78
Додаток В. Засідання у великому залі Білого палацу. Фото 1918 р.	79
Додаток Г. Рідкісне фото тюремного комплексу (Брігідка) на території Кобринського укріплення	80
Додаток Д. Генерал Г. Гудеріан та комбриг С. М. Кривошеїн в м. Берест 22 вересня 1939р.....	81
Додаток Е. Солдати вермахту в Цитаделі. 22 червня 1941 р.	82
Додаток Є. Німецькі солдати біля Холмських воріт. Червень 1941 р.	83
Додаток Ж. Гітлер та Муссоліні в Берестейській фортеці.....	84
Додаток З. Обговорення плану будівництва меморіалу. Берестейська фортеця. Фото 1968 р.	85

ВСТУП

Актуальність проблеми. Проблема історичної пам'яті, її місця у формуванні ідентичностей людських спільнот, комеморативних практик, які при цьому застосовуються залишається вельми актуальною для сьогоденного суспільства. Яскравим прикладом є реінкарнації давньої історичної символіки й використання історичної пам'яті учасниками вуличних протестів у Мінську, і не тільки в Мінську. Місто Берестя (Берест, Брест) сьогодні – це доволі пересічний населений пункт в Республіці Білорусь. Воно немає ніяких особливостей у порівнянні з іншими містами. Через це складається відчуття, що великого значення в історії воно ніколи не мало, й лише на південній околиці перед уявним гостем відкриваються залишки фортеці. На її території можна побачити сліди Другої світової війни у вигляді пошматованих осколками снарядів та кулями цегляних стін. Саме на цьому більшість наглядних відомостей про місто й фортецю й вичерпується. Менша частина зацікавлених осіб просувається «далі по фортеці» і зачіпає Білий палац в якому велися дипломатичні переговори у 1918 році та є свідчення про період, коли фортеця знаходилася в руках поляків. І лише незначна частина, переважно йдеться про науковців-істориків, використовуючи знахідки археологів, занурюється в глибину часів, проводячи дослідження городища Берестя.

Протягом всього існування історичний символ міста – фортеця - представлялася в різних амплуа: оборонна споруда, місце зустрічі дипломатів, в'язниця; в ній були склади та казарми для військових, тощо. Останнє що з нею трапилось, це її перетворення у меморіальний комплекс та місце шани загиблим військовим. В радянські часи про це місто почали говорити в 50-х роках ХХ століття, після виходу книжки Смірнова "Берестейська фортеця". Фортеця мала символізувати мужність радянських солдатів, що захищали її у 1941 році. Про

попередні події що сталися в Бересті не говорили і не писали з різних, у тому числі й політичних причин. А події були доволі значними: Брест-Литовський мир 1918 року, оборона фортеці польськими військами 1939 року, зустріч радянських та німецьких військ при розділі Польщі, проведення спільного параду та урочиста передача міста радянській стороні. З моменту заснування, через місто проходили торговельні шляхи у різні напрямки, навіть запорозькі козаки неодноразово проходили біля цього містечка. Незнання цих сюжетів призводить до того що історія Берестя є неповноцінною. З цієї ситуації і випливає актуальність даної роботи. Вона полягає в тому щоб охарактеризувати значення міста в кожний із періодів свого існування як власне для Білорусі й колишнього Радянського Союзу, так і для всієї Центрально-Східної Європи.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, тема. Дана робота може бути інтегрованою та використаною при створенні плану занять з курсу «Середньовічна історія Європи» та «Новітньої історії» окрім цього, певні розділи можуть послужити для проведення занять з дисципліни «Історії слов'янських країн». Також оскільки дана робота, досліджує локальний, історико-географічний об'єкт, вона може стати однією з баз для порівняння з ініціативною темою кафедри (історії, археології та методики викладання) що звучить як «Регіональна історія України: історіографія, методологія та джерельна база».

Мета дослідження:

1. Спираючись на джерела та літературу з даного питання, визначити роль Берестя в історії Центрально-Східної Європи, та наявність окремих – маловідомих фактів задля моделювання максимально об'єктивної картини подій;
2. Дослідити вплив подій, що відбувалися в Бересті протягом свого існування, на міжнародні відносини (Берестейська унія, Берестейський договір 1918 р.;

3. Розглянути місце Берестя у німецько-радянсько-польських відносинах;

4. Проаналізувати символічне значення спільного німецько-радянського військового параду у Бересті 1939 р.,

5. Простежити перебіг подій під час захисту Берестейській фортеці радянськими солдатами у 1941 році;

6. Розглянути повоєнну та сучасну роль міста та укріплень фортеці;

7. Простежити процес перетворення фортеці у місце пам'яті та формування комеморативних практик

Завданням є висвітлення в хронологічній послідовності історичних подій, пов'язаних з містом, насамперед тих, що ставали вирішальними в хронологічному порядку, що пов'язані з містом які вирішували його роль в історії свого регіону.

Об'єктом дослідження: є історія окремого міста від його заснування та трансформації з торгового городища у центр доленосних європейських подій протягом свого існування.

Предмет дослідження: місто Берестя/Брест, Берестейська фортеця однойменний меморіальний комплекс у контексті впливу на хід історії Центрально-Східної Європи.

Хронологічні межі: час від першої згадки про місто в XI столітті до сучасності.

Територіальні межі: Берестя (Брест) – місто на південному заході сучасної Білорусі, поряд із кордоном Польщі, та прилеглі до нього місцевості, важливі в торговельно-економічному чи стратегічному сенсах.

Методи дослідження: Для вірного викладення матеріалу було використано декілька методів дослідження. Першим і головним став хронологічний метод — він нам дозволяє в хронологічній послідовності викласти весь матеріал стосовно Берестя та його ролі у Центрально-Східній Європі в той чи інший момент свого існування. За допомогою

порівняльного методу прослідковуються головні етапи перетворення Берестя з торгового місця в один з оплотів військової могутності у своєму регіоні що згодом еволюціонує у місце шанування загиблих солдат. Найбільш складним у використанні, але й продуктивним водночас, став метод моделювання подій. В дипломній роботі він базується на книзі В. Бешанова «Брестская крепость» [8]. В ній зібрана історія Берестя, а також мемуари як польських, так і радянських захисників фортеці у 1939 і 1941 роках відповідно. Цей метод є ефективним для розвіювання міфів стосовно некомпетентності польських військ при обороні Берестя та розвінчування радянських пропагандистських кліше.

Історіографія та стан дослідження проблеми. Існує досить велика кількість літератури з теми, в якій домінують переважно публіцистичні роботи про Берестя та Берестейську фортецею, хоча є й дослідницькі праці. Умовно весь загальний доступний нам літератури можна розділити на дві категорії. Перша - це західні роботи та література пострадянської доби. Тут можна виділити такі праці: Алиев Р. В. «Брестская крепость. Взгляд с немецкой стороны» [3]; Бешанов В. В. «Брестская крепость» [8]; Ганцер Кристиан «Немецкие и советские потери как показатель продолжительности и интенсивности боев за Брестскую крепость» [12]; Мюллерсон Р. А. «Радянсько-німецькі домовленості 1939 р. в аспекті міжнародного права» [38] та ін. Головною їхньою перевагою є об'єктивність, без авторського симпатизування будь-якій зі сторін. Роботи починаються з заснування міста, його розвитку до ХХ століття. Надалі в роботах цих авторів місто виступає як уже сформований осередок у своєму регіоні, що має вже більший вплив. Недоліком цих робіт можна назвати інколи помітне тяжіння до альтернативної історії.

Окремо варто виділити роботу В.В. Бешанова. Вона написана «доступною мовою» та складена у хронологічному порядку від

заснування міста у 1019 році і до початку 2000-х, охоплюючи як розвиток самого міста, так і реінкарнацію його в центр політичних подій протягом існування.

До другої категорії можна віднести праці радянської доби, як-от Смирнов С. С. «Брестская крепость» [52]; Полонский Л. А. «В осажденном Бресте» [43]; Хаметов М. И. «Брестская крепость-герой» [65] та ін. Їх головною перевагою є більш детальний та локальний аналіз подій, що стосувалися Берестя у ХХ столітті. Про роль міста до цього періоду відведено не багато. Навпаки багато виділено обороні Берестейської фортеці у 1941 року - в роботах можна зустріти детальний опис боїв, підкріплений мемуарами учасників оборони. З цього ж і виникає головний недолік - через роботи "червоною лінією" проходить ідеологія СРСР. Через такого роду праці вимагають ретельного критичного аналізу.

Для розгляду ролі Берестя на політичній арені, було використано праці як науковців з колишнього СРСР (Акунін О. С. «Історія міжнародних відносин (1914-2009 рр.) у питаннях та відповідях» [1]; Пронь С. В. «Міжнародні відносини та зовнішня політика. 1914-1991 роки» [30]) так і європейські (Эннио Ди Нольфо «История международных отношений 1918-1999 гг.» [67]), та ін. Це було зроблено для більш об'єктивної оцінки ролі міста та запобігання надмірної політизації.

Характеризуючи динаміку історіографічного процесу, можна зазначити, що роботи стосовно Берестя та його фортеці, почали з'являтися у 1950-х роках. Їх головною задачею було не стільки дослідження проблемних питань, а створення культу мужнього радянського солдата. Про історію заснування, розвиток міста в середньовіччі не йшлося. Про події 1918 та 1939 роках в Бересті, взагалі намагалися не згадувати. Першою роботою що і дала початок дослідженню в даній області – стала робота С.С. Смирнова «Брестская

крепость» [52]. У 2000-х роках стався новий «бум» в даній темі, їх зробили книги А. М. Суворова та В. В. Бешанова. Назви були однаковими - «Брестская крепость»[58], [8].

Роботи починались з історії появи міста, його трансформації від маленького торгового аванпосту до центру доленосних подій як в релігійному житті так і в політичному. В цих роботах були порушені також теми Берестейського мирного договору та Берестя в 1939 році. І до сьогодні ці праці залишаються «канонами» у вивченні Берестя та фортеці в ХХ столітті. У західній літературі місто Берестя тісно пов'язане з політикою передвоєнного СРСР, часто акцентуючи увагу на глобальних проблемах політики не чіпаючи події в 1941 році. Найпопулярнішою темою сучасних авторів є спільний німецького радянський парад в Бересті у 1939 році та його трактування на політичній арені як того часу так і сьогодення [67].

Джерельна база роботи: Джерельне підґрунтя роботи в місцевих умовах є досить важкодоступним і загалом залишає бажати кращого. Західних джерел не багато, переважно це мемуари військових, звіти, накази з бойових журналів тощо, на кшталт: «Боевое донесение штаба 4-й армии No 05 к 11 часам 55 минутам 22 июня 1941 г. начальнику штаба Западного особого военного округа о боевых действиях войск армии». [10], Гудеріан Г. В. «Спогади солдата» [24]. Ще гірша ситуація з польськими джерелами - велика їх частина була втрачена протягом другої світової війни. Тих же що залишилися - у відкритому доступі не знайти. Схожа проблема і з радянськими джерелами. Велика їх кількість була знищена в перші місяці війни, інша частина і до сьогодні засекречена. А ті що були викладені у відкритий доступ в собі містять мало інформації: «Брест. Лето 1941 г.: документы, материалы, фотографии / авт.-сост.: Кристиан Ганцер, И. Э. Еленская, Е. И. Пашкович, Е. С. Розенблат, С. В. Струнец» та інші. Тому через брак альтернатив, головний акцент було зроблено на мемуарах людей, що

опосередковано брати участь у конкретних подіях. Особливо багато даних містять спогади та розповіді військових, що були зібрані в роботах: Бешанов В. В. «Брестская крепость» [6], Алиев Р. В, Рыжов И. Ю. «Брест. Июнь. Крепость» [2], Смирнов С. С. «Брестская крепость» [52], що також, як і у випадку з літературою, вимагає ретельного критичного аналізу. Окремі фотодокументи з теми представлено в додатках.

Наукова новизна цієї роботи полягає у тому, що ніхто до цього не досліджував історію міста Берестя, як центру доленосних подій, що вплинули на розвиток Центрально-Східної Європи в цілому.

Практичне значення одержаних результатів. Дане дослідження та його висновки можуть використовуватися студентами, викладачами, учнями при підготовці до відповідних занять, підсумкових уроків та позакласних заходів у середній школі, при роботі з реконструкції міфів, створених радянською пропагандою. Крім того, робота може зацікавити знавців військової історії.

Апробація результатів роботи та публікації. Автором написана та опублікована стаття що стосується теми кваліфікаційної роботи: «Брестська фортеця та форт Ебен-Емаель як приклад трансформації колишніх оборонних споруд у сучасні місця пам'яті». в збірнику «Магістерські студії. Альманах. Вип. 20. Херсон. ХДУ, 2020».

Структура роботи поділяється на чотири розділа, стосується часів заснування міста Берестя, його розвитку та подій що стосуються його до XVII століття. Другий розділ містить в собі історію міста, його участь у Першій світових війні, та міжвоєнний період. Третій розділ охоплює період з 1939 року і до сучасності, перетворення Берестя у місце пам'яті загиблих солдат обох сторін. Четвертий розділ надає нам методiku використання даної теми у навчальних закладах.

РОЗДІЛ 1.

ІСТОРІЯ ТА РОЛЬ БЕРЕСТЯ В ІСТОРІЇ ВІД ЗАСНУВАННЯ ДО XVII СТОЛІТТЯ

1.1 Заснування міста, та його розвиток.

Варто розпочати з назви міста. Зараз воно носить назву Брест (Берест, Берестя – ще декілька варіантів українською). До цього воно мало назву Брест-Литовськ, Брест на Бузі та багато інших, менш відомих. Перша ж назва – Берестя. Я буду використовувати всі назви залежно від періоду. Вперше зустрічається в «Повісті временних літ» і датується 1019 роком у зв'язку з боротьбою князя Туровського та Святополка Володимировича з його братом Ярославом Мудрим за київський престол та право князувати [16. С. 5-8].

Скоріш за все, назва походить від слова «береста» (шар кори берези, на якому писали в той час). У 1863 році Павло Шпилевський записав легенду про походження назви Бреста від місцевого жителя, легенда пов'язує назву з подорожжю до Великого князівства Литовського, багатого купця зі своїми колегами [16. С. 8-10].

Під час подорожі, вони дещо заблукали і їх дорогу перегородило болото, з великою кількістю беріз. Вони рубали дерева і зробивши настил, перетнули багно. Пройшовши болото, вийшли на острів, що був утворений двома річками. В знак подяки, купець вирішив побудувати на острові капище богам Велесу [5. С. 11-15].

На зворотньому шляху з Литви, купець та його колеги зупинилися біля капища, побудували хати та заснували місто, що було назване в честь берез - Берестя.

У літописах XII-XIII століть також можна зустріти назва Берестій, в XVI столітті вже - Бересть (ця назва збереглась і до нашого часу і її використовують місцеві жителі). З XVII - XX століття місто називалося Брест-Литовськ, що говорило про його розташування в Великому князівстві Литовському, а також щоб можна було відрізнити від польського міста Брест-Куявський. Походження міста також має підтвердження за результатами археологічних робіт та розкопок біля річок Західний Буг та Мухавець [8. С. 5-8].

Археологи знайшли давнє городище на території Волинського укріплення Берестейської фортеці. Воно складалося з дитинця (центральне укріплення городища) що мало трикутну в плані форму, площею близько 1 га, укріплений ровом, земляним валом та частково частоколом. Також були знайдені фрагменти будівель за валом. В середині дитинця було розкопано вулиці, вимощені деревом, приблизно 200 житлових і господарських будівель. Під час розкопок було знайдено знаряддя праці з каменю, дерева і шкіри. Домашнє начиння, різноманітні прикраси та вироби з металу. Знахідки свідчать про розвиток ремесел, та ведення торгових і культурних зв'язків з містами давньої Русі та з сусідніми країнами. Археологи з цього роблять висновки що Берестя виникло на території розселення племені дреговичів - це східнослов'янське племінне об'єднання, Берестейське городище існувало приблизно в XI-XIII століттях, дитинець був заснований у X-XI столітті. Зараз засновано «Археологічний музей Берестя» (Див. Додаток Б).

На середину XI століття, Берестя стає давньоруським торговим центром і фортецею на порубіжжі з польськими та литовськими землями.

Місце, де розміщувалося Берестя, знаходилося на перетині двох торгових шляхів. Перший йшов по Західному Бугу з Галичини та Волині в Польщу, Прибалтику і Західну Європу, другий – по річці Мухавець, Прип'яті, Дніпру і з'єднувався з Києвом, Причорномор'ям і далі на

Близьким Сходом. Через прикордонне розташування, місто часто було об'єктом міжусобної боротьби та військових зіткнень і переходило з рук в руки. Не раз було розграбовано і зруйновано.

У 1016 року було підкорене польським князем Болеславом Хоробрим. Внаслідок чого, Ярослав Мудрий робив походи на Берестя в 1017, 1022, а в 1044 році повернув його до Київського князівства. З другої половини XII століття, Берестя увійшло до складу Володимиро-Волинського князівства (з 1199 року Галицько-Волинського князівства), в літописах описується в 1153 роком як володіння князя Володимира Андрійовича, а в 1173 році - князя Володимира Мстиславича. У ранньофеодальний період воно було одним з найбільших міст «Берестейської землі», яка однак, незважаючи на спроби місцевої знаті, не виділялася в самостійне князівство - місто розвивалося лише як торговельний і ремісничий центр а не політичний [6. С. 65-80].

У XII столітті Берестя, в черговий раз опинилося під владою поляків, а королем Казимиром Справедливим в місті, був побудований дерев'яний замок для зміцнення торгових караванів та їх захисту. У Бересті брали мито з торгівлі за провезення товарів. У 1240-і роки «Берестейська земля» продовжувала як і раніше бути предметом суперництва між галицько-волинськими і польськими князями, та була під загрозою підкорення монголо-татарами. У другій половині XIII століття Берестем володів волинський князь Володимир Василькович, при цого спириянні на території замку в 1276-1288 роках була побудована кам'яна башта-донжон, та зведена кам'яна церква святого Петра. Вежа допомагала городянам триматися в жорстоких облогах. У 1319 році великий князь литовський Гедимін приєднав «Берестейську землю» до Великого князівства Литовського [35].

В 1379 року місто отримало нового ворога - тевтонських рицарів. Сам замок їм взяти не вдалося, але місто було розграбоване і спалене, загинуло багато населення. У зв'язку з постійною загрозою агресії з боку

Тевтонського ордену та для боротьби з ним Велике князівство Литовське і Польща в 1385 році уклали мирний союз - Кревську унію. В кінці XIV століття Берестя, згадане в літописному «Списку руських міст далеких і ближніх», описувалося як торгове і ремісниче місто Великого князівства Литовського, а населення становило близько 2 тисяч жителів. Через місто купці вивозили в Західну Європу хутра, шкіри, ліс, зерно, бавовну, ввозили сіль, сукно, шовк, папір, прикраси і багато іншого матеріалу.

Через Берестя проїжджали купці з інших білоруських міст, а також з Вільно, Києва, Чернігова, Москви. В 1380 році в місті було побудовано гостинний двір, організовувалися постійні ярмарки, активно розвивалися ремесла а саме: гончарне, ковальське, шкіряне, ювелірне, швейне, столярне. У 1390 Берестя першим з білоруських міст, отримало самоврядування на основі Магдебурзького права. Управляти містом стала рада, що складалася з лавників, райців, двох бурмістрів. Головою міської ради, а також суду був вїйт, що призначався Великим князем Литовським. Влада міста поширювалася і на прилеглу до нього територію. У 1390 році згідно грамоти на Магдебурзьке право, місту було надано близько 1500 га орної землі, а у 1408 році – отримало село Козловичі

Місто доволі швидко розвивалося, особливо у фінансовому плані, але надалі виникли проблеми через війну 1409-1411 років Польського королівства та Великого князівства Литовського проти Тевтонського ордену [8. С. 8-9].

8 грудня 1409 року Вітовт та Ягайло таємно зустрілися в Бересті. На зустріч прибув також хан Джелаль ад-Дін, син Тохтамиша. З ханом була укладена угода — якщо він допоможе своєю кіннотою, то після завершення війни, Вітовт надасть йому допомогу в поверненні батьківського престолу в Золотій Орді. Про хід переговорів майже нічого невідомо, навіть не відомо скільки вони проходили днів. Але за наступними діями Вітовта та Ягайла можна зрозуміти що на зустрічі

було обговорення спільних воєнних дій. Є відомості що був розроблений детальний план військової кампанії. Висловлюючись сучасною мовою, план передбачав заволодіння стратегічною ініціативою, розгортання військових дій на території супротивника, проведення генеральної битви на місцевості зі сприятливим рельєфом для себе, використання інженерних засобів для форсування водних перешкод (що раніше не застосовувалися) та багато інше. Вітовт та Ягайло в стратегічному плануванні піднялися вище рівня свого часу [73. С 28].

Головною, а то і єдиною метою середньовічних воєн майже завжди було захоплення якоїсь прикордонної території. Великий князь разом з королем задумали великомасштабну операцію по розгрому збройних сил Тевтонського ордена. Були обговорені час і місце зосередження військ, їх сполуки, напрямок маршу, місця найбільш зручних переправ через річки. План передбачав похід на столицю ордена (Марієнбург) і вирішальний бій, а після цього як результат вигідний договір з ослабленою державою хрестоносців. З'єднання військ в одну армію та удар в центр ворожої країни давали ряд переваг союзникам. По-перше, ініціативу і раптовість. По-друге, військові дії переносилися на ворожу територію, тим самим свої країни уникали спустошення та розорення. Втретє, керівництво ордена мало сконцентрувати сили, щоб зупинити наступ і дати вирішальний бій. Тут повинна була зіграти свою роль чисельна перевага союзників. Для забезпечення таємності концентрацію військ не проводили до самого кінця. І це теж було виконано. Справжні наміри союзники приховали за допомогою демонстративних вилазок на різних ділянках кордону. Не випадково місцем з'єднання своїх сил Вітовт і Ягайло обрали Червінськ. Він був досить віддалений від орденського кордону, щоб уникнути раптового нападу тевтонів. Концентрація військ в цьому місці могла означати намір вдарити в різних напрямках, що підтримувало невпевненість

ворожого командування. От Червінська відразу після об'єднання можна було без зволікання йти в похід на Марієнбург. Союзники заздалегідь продумали та добре організували переправу через Віслу.

За зиму і весну був підготовлений понтонний міст. Після переправи 30 червня його розібрали й сплавили до Плоцьку, щоб використовувати на зворотному путі. Крім плану літньої кампанії обговорювалися й інші справи, зокрема, доля Свидригайла. Ягайло не погодився на страту брата. Після Берестейської зустрічі в Польщі та Литві стали збирати загони бояр (середніх і дрібних феодалів) і служивих людей, готувати зброю. В Грюнвальдській битві 15 липня 1410 року Тевтонський орден був повністю розгромлений; а складі об'єднаної армії боролася і Берестейська корогва [73. С 29].

Після цих подій, справи в місті пішли краще і вже у 1441 році Берестя офіційно було віднесено до головних міст Великого князівства Литовського, а з 1566 року - центром Берестейського воєводства. У 1554 році згідно з указом Сигізмунда II Августа, Берестя отримало можливість вживати гербову печатку із зображенням шатрової вежі зі злиттям двох річок. На той момент місто дійсно було великим - складалося з трьох основних частин: замку, зведеного на колишньому дитинці старого Берестя. Основна територія міста розташовувалася на острові, утвореному Західним Бугом і річкою Мухавець і «Замухавечя» - частина міста по правому березі Мухавця. У місті жило 6-7 тисяч жителів. У центральній частині міста розташовувалися будівлі магістрату і суду, ринкова площа, будинки заможних городян, церкви та монастирі. Вулиці були вимощені деревом, а у 1588 році з'явилися бруківки [8. С. 8].

У XVI столітті Берестя продовжувало бути важливим торгово-ремісничим центром Великого князівства Литовського а Берестейські купці підтримували тісні торговельні зв'язки з торговими центрами Східної та Центральної Європи: Мінськом, Могилевом, Варшавою,

Познанню, Торунь, Ломжа, Любліном, містами України та Російської держави. Щорічний торговий оборот міста за різними даними доходив в першій половині XVI століття до 750 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, а берестейська митниця займала друге місце по доходам для державної скарбниці. У 1550-і роки берестейський староста Микола Радзивілл Чорний заснував в місті друкарню, першу на території нинішньої Білорусі. У 1563 році в ній була надрукована «Брестська Біблія», що є видатною пам'яткою книгодрукування. У другій половині XVI - першій половині XVII століття в суспільно-політичному житті городян мали релігійні братства, які організовувалися при католицьких монастирях і православних церквах. Вони прагнули зберегти білоруську культуру та мову, відкривали друкарні і братські школи за свій рахунок.

У даний період, про місто знали, лише як центр торгівлі як в своєму регіоні, через який проходять шляхи торгівлі в різні країни. У 1596 році на церковному соборі в Бересті була прийнята Берестейська унія - об'єднання католицької і православної церков на території Речі Посполитої. З цього моменту, місто фактично стало центром релігійного світу в Центрально-Східній Європі.

1.2 Нова роль міста в історії Центрально-Східної Європи. Берестейська унія та перетворення міста у центр торгівлі в регіоні.

Берестейська унія — дуже важлива подія в історії церковного життя Центральної та Східної Європи. Внаслідок неї, була утворена Греко-Католицька Церква. Подія була викликана через розкол та чвари Ватикану й Константинополя. Такі наміри були і до цього, але реальна можливість з'явилася лише у XVI столітті. Каталізатором стала криза, що склалася у православної церкві в Україні. Основними причинами стали: недотримання церковної дисципліни, боротьба за вплив між

братствами, та боротьба за ієрархією, крім цього проблеми виникали через Московський Патріархат, який намагався розширити свій вплив. Це призвело, що ідеї щодо унії лунали як з польської сторони так і з інших [56. С 57].

Основною метою польської влади стало зміцнення країни, для цього як вважалося потрібно об'єднати православних з католиками. Єпископи православної церкви підтримали ідею об'єднання церков, але якщо будуть збережені інтереси православних та католицьких церков. Православні єпископи хотіли отримати свободу від підпорядкованості сусіднім патріархам, збереження своєї привілейованості в Речі Посполитій та отримати рівність з католицькими єпископами, що перебували в сенаті. Майбутню унію, в православній церкві розглядали як рівноправне об'єднання двох церков [23. 188-200].

Польські католики вбачали в унії спосіб ідеологічного підґрунтя захоплення польськими магнатами українських територій у своє використання. Нова церква повинна була зайняти роль тимчасової організації для повноцінного отримання українських «хлопів», а також для закріплення польського впливу на нових територіях. З 1590 року почалися перемовини між православними єпископами та з польським королем Сигізмундом III. "Питанням дня" стало обговорення можливого приєднання до католицької церкви [56. С 58].

Уряд бачив унію як обов'язкову для всього "православного світу" у своїй державі. Опинилася ситуація, що православна релігія була фактично незаконною і не підкріплена юридично. Унія насаджувалася силою. Берестейську церковну унію хотіли використати як пани так і духівництво, використовуючи її, вони мали намір по можливості денаціоналізувати, а то й ополячити нові території країни. У відповідь на це не тільки українські, а і білоруські селяни, міщани, боролися проти цього та опинилася під пресингом. На мою думку, це зіграло не останню роль у формуванні ідей національного визволення, що потім перейшло у

війну. З 50-х років XVI ст. з'являються пропольські погляди полемістів, які починають вести агітацію проти православ'я. Найбільше серед них відзначилися Б. Герберст — сам він з Галичини та П. Скарга (іноді зустрічається Павензський). Останній випустив книгу «Про єдність костюлу Божого» 1577 року, де він критикує православ'я і приводить аргументи позитиву та негативу поєднання з Римом. В плюси такого ходу він записує — розвиток освіти й культури католицького світу. Для тих кому це не цікаве, він приводить аргументи матеріальної вигоди як для української шляхти так і для єпископів. Книжку до речі, він присвятив Костянтиніві Острозькому. Антоній Поссевінс (папський посол) - ідею унії підтримав. Він приїздив до Москви по справах. Там мав бесіду з князем Острозьким. До якої долучилися і його сини.

Костянтин Острозький на той момент мав надзвичайно велику повагу з боку православного світу, його називали «некоронованим королем України». І з цим важко не погодитися, адже він серед наймогутніших магнатів України та власником великої частини Волинських земель та значних поселень на Галичині. Він був покровителем понад тисячі церков і своїми очима спостерігав як занепадає Православна Церква і для її збереження він підтримав ідею об'єднання з католиками, але на рівних права, без виділення ієрархії. Острозького підтримали однодумці, адже він мав великий вплив на українську шляхту, духівництво та міщан. В останнє десятиліття XVI століття знову піднялося питання про укладення унії. Цього разу ініціатива йшла від православних панів. На початку 1590-го року єпископ Гедеон Балабан виступив з промовою щодо унії. Його ідею підтримали. Наслідком цих розмов, стала таємна конференція що відбулася в Белзі. На ній склали лист який згодом відправили до короля, в листу була згода про об'єднання церков та признання Папи. Ці події тримали у таємниці по максимуму, про них не кожному єпископу розповідали [18. 156-161].

І з великою обережністю кількість спільників збільшувалася. Про цей задум дізнався К. Острозький який надіслав листа єпископам з умовами приєднання. В листі було положення про збереження обрядів православної церкви, захист православних церков від католиків, зрівняння православного духовництва з католицьким без виділення особливих. Потрібно було відправити повідомлення про злучення у Москву та Молдову, продовження відкриття православних шкіл та запобігання їх закриттю. Але ці умови так і не були зачитані у маси. К. Острозькому довго не розкривали повну картину, коли він же дізнався що відбувається насправді — був дуже обурений що це все відбувалося потайки. Його друг єпископ Іпатій Потій, благав князя приєднатися до цих переговорів, але перший жорстко відповів що буде боротися проти такої унії, яка укладається таємно. Про дії Князя негайно розказали князю та про його намір скликати відкритий собор. Король відразу відмовив боячись напевно утворення опозиції на цьому соборі й тому відправив делегатів до Риму [12.С. 159-160].

Отримавши відмову в собору, Острозький написав «Окружник» де негативно ставився о унії та до влади. Це справило велике враження на людей. У кінці 1595 року відправлені делегати, дісталися до Риму та отримали аудієнцію у папи Климента VIII. Останній прийняв пропозицію щодо Української Православної Церкви зі збереженням її особливосте та обрядів. Новина про це, викликали одночасно і радість і переживання в Україні. З цього моменту на це "поле брані" виходить місто Берестя, адже саме в ньому 6 жовтня 1596 року повинен був відбутися Собор. Було зібрано понад 200 людей. Князь Острозький прибув сюди з військом, що займалася охороняло будинок, де був Православний Собор. ті хто був за унію, збиралися у церкві св. Миколая. Прихильників православної церкви фактично очолив князь К. Острозький. Вони не визнавали унію та осуджували її. Уніатська частина собору навпаки, підтвердила акт щодо об'єднання католицької

церкви та православ'я та створення поміжної — греко-католицької церкви, що підпорядковується Риму. Були встановлені догмати католицької церкви, було залишено православну літургію, церковнослов'янську мову в богослужіннях. Був наданий дозвіл для одруження священиків. Уніатське духівництво отримало привілеї, так само як і католики. Вони звільнялися від податків, шляхта що перейшла до уніатів отримала право на зайняття посад у державі, а єпископам повинні були надати місце у сенаті [56. С 57-58].

Після підписання унії, почався наступ на православних. Унія фактично розповсюджувалася силою. Майно православних церков передавалося уніатам, а православна церква залишилася фактично без своєї церковної ієрархії. Це призвело до того, що розрив між українцями та поляками зріс [44. С 192-200].

Підсумовуючи, хочу визначити, що такий спосіб наступу католицизму на українських землях, перейшов у ополячення та окатоличення українських земель, що в наслідок привело до зменшення впливу церкви, яка на очах втрачала підґрунтя культури, та гаранта національних традицій.

До другої половини XVII століття центр міста знаходився на острові – на сьогодні Цитадель Берестейської фортеці. Тут знаходилася торгова площа з ратушею та лавками, кам'яними будівлями монастирів єзуїтів, базилиан, бернардинів, уніатської церкви, синагоги, а у 1659 році засновано Берестейський монетний двір, де в 1664-1666 роках чеканили дрібні мідні монети - соліди - із зображенням герба Великого князівства Литовського. У XVII столітті Брест-Литовськ (все частіше його почали так називати) став місцем збору військових рад та конфедерацій (1605, 1612), сейму Речі Посполитої (1653). Берестя на той час було одним з головних міст Речі Посполитої і завдяки торгівлі процвітало. В середині століття в місті налічувалося більше 11 тисяч жителів і воно вважалося «воротами» в країну.

4 березня 1634 року неподалік Берестя, в фільварку Лищіци народився мислитель Казимир Лищінській. Він став головним мислителем того регіона. Навчався в Берестейському єзуїтському колеґіумі. У 1658 році вступив в орден єзуїтів у Кракові, де продовжував навчання. Потім проходив підготовку в Каліші, де готували викладачів для єзуїтських шкіл. Викладав у Львові, з 1665 році був помічником ректора Берестейського єзуїтського колеґіуму. У 1666 р. залишив орден єзуїтів. Одружився та оселився у своєму родовому маєтку Лищіци. На Сейми Речі Посполитої у Варшаві 1669, 1670, 1672, 1674 рр. вибирався послом від шляхти Берестейського воєводства. У 1682 році призначений на посаду берестейського підсудка. Мав репутацію об'єктивного і справедливого судді. Був учасником трибунальських судів, писарем королівського суду. Користувався авторитетом і популярністю в шляхетському стані за свою громадську діяльність. У маєтку Лищіци відкрив школу. Вчив дітей шляхти та селян. Вивчав філософію, історію і природознавство. Німецький історик Сейлер відзначав, що ще в єзуїтському колеґіумі К. Лищінській намагався з'ясувати «всякі грішні питання», висловлював парадоксальні думки про Бога і про релігію. Результатом цих пошуків з'явився рукописний трактат на 530 сторінках «Про неіснування Бога». Дійшло тільки 5 тез цього твору з матеріалів судового процесу, опублікованих польським істориком А. Новіцкім в 1957 році і епітафія, складена самим К. Лищінскім.

У 1687 р духовний суд прийняв рішення спалити К. Лищінського живим на багатті за тяжкий злочин - атеїзм. Постанова духовного суду викликало протест Берестейських міщан і шляхти за порушення шляхетських привілеїв, відповідно до яких шляхтича не мали права судити в духовному суді. Розглянувши протест, Литовський трибунал скасував вирок. Обурені виправданням атеїста єпископи домоглися в лютому 1688 році направлення справи К. Лищінського на Сейм в Гродно. Сейм справи не розглядав, тому К. Лищінського звільнили. Єпископи

домоглися передачі справи в Варшавський сеймовий суд, використовуючи для цього протекцію 17 єпископів на чолі з папським нунцієм. 28 лютого 1689 г. К. Лищінського був винесений вирок про спалення на багатті. Протягом місяця його вмовляли зрестися своїх поглядів. Коли 28 березня 1689 року вирок зачитано, К. Лищінській звернувся до короля з проханням замінити спалення на відсікання голови. Ян III Собеський дав на це згоду. 30 березня 1689 року на старому ринку в Варшаві Лищінській було проведено показову кару, а тіло спалили. Його прах вивезли за Варшаву, зарядили в гармату і вистрілили. В історію Берестя К. Лищінській увійшов не тільки як мислитель, педагог і громадський діяч, але і як високоморальна і гідна людина, на захист якого ставали сучасники, намагалися протистояти церковному диктату.

Даний період розвитку міста, можна схарактеризувати головною та неоднозначною подією як для міста так і для історії Центрально-Східної Європи — підписання Берестейської унії. З цього моменту Берестя починає грати новими фарбами. Воно перетворюється в центр релігійної дискусії між католиками та православними. Що призводить до утворення нової проміжної церкви. Про місто дізнають в Європі, його приводять як приклад знайдення компромісу в релігійному світі.

1.3 Доля міста у XVII – початок XX століттях та побудова Берестейської фортеці

Під час російсько-польської війни 1654-1667 років і розв'язаною Швецією війни в 1655 році проти Речі Посполитої та в 1656 році війни проти Росії, Берестя неодноразово було в смузі військових дій. 15 листопада 1655 російські війська під командуванням князя С. А. Урусова розгромили біля Берестя, військо Великого князівства Литовського - П. Я. Сапеги, були спроби взяти укріплене місто, в якому був великий гарнізон, але цього не сталося [8. С. 9].

У 1657 під тиском шведів місто було покинуте військами а Берестейський замок та місто було спустошене. Через три роки місто знову не змогли втримати - російські війська під командуванням Хованського взяли місто штурмом та знищили всіх жителів, що ховалися в замку. У 1661 році Берестя знову зайняли польсько-литовські війська. Перед ними була жахлива картина - місто, як і його околиці було повністю розорене і спалене російськими військами, населення залишилося дуже мало, загинули всі члени магістрату, згоріли документи та магістратські книги [12.С. 226-231].

Під час Північної війни 1700-1721 років за домовленістю з кюрфюстом саксонським і королем Речі Посполитої Августом II Сильним російська армія в 1705 році увійшла на територію Білорусії. В Бересті було створено провіантський склад для постачання російської армії. У 1706 році шведські війська, переслідуючи відступаючих армію Петра I, зайняли Берест і знову його розорили. Друга половина XVII - перша половина XVIII століття в історії міста характеризується різким економічним спадом, що був викликаний тривалими війнами, голодом та епідеміями. Зменшилася кількість купців що боялися вести торгівлю через бандитизм та хаос викликаний війнами. Скоротилася численість жителів, в занепад прийшли ремісниче виробництво. Тільки з другої половини XVIII століття почався розвиток та піднесення економіки на минулі ступені. Берест дещо перекаваліфіковується в торгівлі та стає головним річковим портом на Західному Бугу, через який експортували зерно, прядиво, ліс та інше. У 1770-і роки Антоній Тізенгаузен побудував в Бересті суконну фабрику. Вона отримала 7 ткацьких верстаків. До кінця XV століття в Бересті налічувалося приблизно 5 тисяч жителів та більше 900 забудованих ділянок [12.С. 280-300].

На кінець XVIII століття в місті налічувалося 3,5 тисячі жителів. У 1792 році тут була побудована резиденція для керівників Тарговицької конфедерації. А у 1795 році Берестя по результатах третього розподілу

Речі Посполитої було приєднане до Російської імперії. Як повітове місто спочатку входив в Слонімську, з 1797 року - Литовську, а з 1801 року - Гродненську губернії. Місто поступово забудовувалося, та була відкрита суконна фабрика. Нажаль великої шкоди місту завдавали пожежі: в 1802 році згоріло близько 170 будинків, в 1822 році - торгова частина міста (150 лавок) та 70 житлових будинків [8. С. 12].

У роки війни з Наполеоном 1812 року на території Берестейської землі французька армія зіткнулася з серйозним опором 3-ої російської армії під командуванням генерала Олександра Тормасова. 25 липня поблизу міста частина російських військ, очолювана генерал-майором А. Г. Щербатовим, примали оборону проти кавалерії противника і змусили французькі війська відступити назад для з'єднання з головними частинами. Військові дії в околицях Берестя продовжували вестися і в жовтні - листопаді 1812 року [8. С. 13].

Після закінчення війни російські військові вирішили збудувати в Бересті фортецю, як елемент тоді нової системи укріплень для оборони західної частини країни. Берестейська фортеця будувалася за затвердженим в 1829-1830 роках планом на території міста. Як результат старе місто, що проіснував більше 500 років, було майже знищене. У 1835 році міська забудова була перенесена східніше на 1.5 км, на території між містом і фортецею було встановлено знаки – стовпи що забороняли проходити до фортеці. 26 квітня 1842 року фортецю відкрили, а сама вона отримала своє зображення на гербі міста що був створений у 1845 році.

Після побудови фортеці, Берестя отримало перепочинок від війн та набігів. Але повітовий Брест-Литовськ як його гордо називали, став тільки незначною копією колишнього міста Речі Посполитої що було головним в регіоні і багатим. Економіка почала розвиватися повільно після приєднання до Росії, місто стало «додатком» до нової фортеці і його життя було повністю залежним від військових. Про проблеми міста

говорять статистичні показники населення, на 1825 рік в місті було 11 тисяч жителів, в 1845 році - 18 тисяч. Наче не погано, але не треба забувати що в цей час не було війн на території Берестя і місто ніяким чином не страждало [8. С. 24-27].

В кінці століття, місто що складалося в основному з дерев'яних будинків та бараків, почало забудовуватися новими кам'яними житлами. Будувалися громадські будівлі, різні підприємства та майстерні, частинно розширили територію міста. В ньому працювали: 5 тютюнових фабрик, 8 заводів по виробництву свічок, ламп. Були швейні, фарбувальні мастерські. Не забували і про виробництво хутра. Була навіть своя кондитерська. Розширення міста призвело до підняття чисельності населення - 20,9 тисяч осіб. Зростання міста в кінці XIX століття було частково пов'язане також з суттєвою модернізацією фортеці що проводилася у 1878-1888 та з форсованим будівництвом залізничних шляхів що зв'язали Берестя з центром Росії, Польщі та України. У 1886 році було завершено будівництво залізничного вокзалу, що з 1888 року був освітлений електрикою - було встановлено 160 лампочок. Велика розкіш на той момент [8. С. 40-42].

Це все призвело що на 1889 рік у місті було вже 2660 будівель, 248 з яких - кам'яні. Нажаль пожежа 1895 року знищила більшу частину міських будівель, в тому числі і житлові будинки, підприємства та майстерні. Були пошкоджені крамниці, лікарня, залізничний вокзал, вигорів центр міста. Завданої шкоди було на 5 мільйонів рублів.

За даними першого всеросійського перепису 1897 року, населення міста було 46 568. Рідною мовою називали: єврейський - 30 109, російський - 10 217, польський - 3 358, білоруську - 1 231, український - 704.

Місто в той момент не мало ні водопроводу, ні каналізацій, тому майже все населення користувалося водою з Мухавця що призводило до забруднення річки, лише 5 колодязів в місті мали придатну для пиття

воду. Була одна лікарня на 15 ліжок. З 1865 року працювала гімназія, в кінці 1870-х років - міські чотирикласні і церковно-приходські училища, приватний пансіон для дівчат. З 1874 року почала працювати приватна бібліотека, з 1885 року драматичне товариство. У 1903-1904 роках були побудовані ще дві гімназії.

РОЗДІЛ 2.

БЕРЕСТЯ У ПЕРШУ СВІТОВУ ВІЙНУ ТА МІЖВОЄННИЙ ПЕРІОД

2.1 Вихід Берестя на дипломатичну арену.

Перед початком Першої світової війни, Берестя містило в собі приблизно 57 тисяч жителів та 10 000 військових з гарнізону та околиць. Після початку мобілізації, що сталася вже в липні 1914 року, місто та фортеця перейшла на військовий стан. Сім'ї офіцерів були евакуйовані. На території фортеці розгорнулася активна підготовка до оборони, перевірка укріплень, зброї, відточувалася взаємодія підрозділів при обороні [8. С. 45-48].

На весну 1915 року всі укріплення були готові та завершені ремонтні роботи. Берестейська (Брест-Литовська, як тоді вона називалася) фортеця, стала повноцінним і добре налагодним механізмом для оборони.

В цей момент Берестя, стало базою постачання для російських військ на фронті, що діяли неподалік річки Вісла. Але справи на фронті йшли погано, війська відступали, влітку 1915 року Південно-Західний фронт повністю провалився. Німецькі сили увійшли до Львову, відбили

назад Перемишль, з тяжкими боями зайняли Галичину. Місцеві жителі Берестя бачили іншу сторону війни – колони поранених військових що рухалися вглиб країни, та залишки розбитих частин що відступали не маючи чітких наказів. Фронт швидкоко наближався до Берестя. Фортеця була підготовлена до облоги, а місцевих жителів почали евакуювати з міста.

Поганим прикладом стала здача у серпні 1915 року фортеці Новогеоргієвськ (Модлинськ). Вона протрималася лише 10 днів, а у полон потрапило близько 80 тисяч чоловік. З них 23 генерала.

Через пару днів впала фортеця Ковно. Це погано впливало на не великий гарнізон Берестейської фортеці. Головною проблемою стало те, що більша частина гарнізону була відправлена на фронт, ново прибулі війська що повинні були зайняти їх місце в укріпленнях, також відправляли на фронт затикаючи ними «діри» в обороні, туди ж вивозилися гармати та снаряди.

У прекрасній для оборони фортеці, залишилися лише склади, мала частина гарнізону та вона фактично перетворилася у місце де формували резервні частини, які йдучи на фронт забирали з собою припаси з фортеці, котрих і так було вже не багато [8. С. 62-64].

Через загрозу обходу міста силами противника, командування російської армії, вирішило покинути фортецю та вивезти все що можна було. Були підірвані нещодавно збудовані форти довкола фортеці, палали залишені жителями будинки. Вночі 12 серпня 1915 року в палаюче місто зайшли передові частини австрійців. Перед ними стояла гарна та пуста фортеця, палаюче місто з малою кількістю жителів та невелика частина військ що не встигли відступити з міста [8. С. 64].

Окупація Берестя відбувалася до лютого 1919 року. За роки окупації укріплення були занедбані та руйнувалися через відсутність ремонту. В місті розбиралися будівлі що постраждали від вогню. Відновленням міста та фортеці, зайнялися поляки, після того, як

отримали незалежність для своєї країни. Ремонт тривав більше 10 років [8. С. 65-66].

Наступним викликом для міста, стали дипломатичні переговори. В політичному житті СРСР є багато різних випадків укладання договорів і місто Берест займає в ній - не останнє місце. Берестя - це синонім угоди що була досить дивною та одночасно програшною. Берестейський (Брестський) мир - 3 березня 1918 р. Він був активний лише 9 місяців, після чого був скасований через капітуляцію кайзерівської Німеччини у війні. Ленін назвав його - «перепочинком», хоча той і викликав значну критику з боку революціонерів. Місто Берестя не просто так опинилося в центрі цих доленосних подій для Європи. Але про це далі [64. С 10-14].

Спочатку вважали що переговори Ленін з прибічниками затіває тільки заради пропаганди, а не заради підписання якихось домовленостей. Сам Ленін же на переговорах прагнув перемир'я, між радянським та німецьким урядами, вважаючи що це єдиний спосіб на даний момент зберегти владу в своїх руках та розколоти «єдиний капіталістичний світ».

Через цю незрозумілість, Берестейський договір призвів до розколу в партії та до утворення лівої опозиції, та ще й опозиція діяла відкрито як автономна організація [64. С 14-15].

Але після підписання договору, бойові дії не припинялися. Розуміючи свою домінуючу позицію, Німеччина додавала все нові та нові ультиматуми. Користуючись військовою могутністю, захоплювала нові райони та міста, що були на схід від встановленого нового кордону. Берестейський мир виявився «не діючим» тому що обидві сторони його не вважали серйозним та остаточним. Німці прекрасно розуміли що підтримуючи російських революціонерів, вони доб'ються розпаду Російської імперії та виходу її з війни. Німецькому уряду це було дуже потрібно, тому що на 1917 р. вона вже не мала потрібні сили, щоб вести

війни на 2 фронти. Тому вони активно сподівалися на революційні події в Росії, про це говорить те, що Німеччина підтримала ленінську групу та допомогла їй перетнути Німеччину та Швеції [32. С. 58-59].

Ленін теж був зацікавлена в поразці Росії, адже в такому випадку буде легше прийти та закріпитися при владі. Німці зажали в цьому ослаблення післявоєнної Росії. Маючи багато спільного, Німеччина та революціонери розходилися в іншому. Німеччина вбачала в них підривний елемент для Російської імперії. А от закріплення соціалістів при владі, вже не входило в плани німецького уряду. Ленін же дивився на допомогу, від німецького уряду, як на можливість для організації революції в Росії та Європі. Склалась ситуація, де кожний, сподівався переграти іншого [64. С 15-18].

Програма радянських соціалістів була абстрактною та не продуманою - просто революція. Програма же Леніна, була конкретнішою: революція в Росії та прихід до влади. Він використовував все те, що сприяло цьому.

Ленін проголосив про негайне підписання миру і припинення війни що і стало головним пунктом його програми. Він прекрасно розумів про фактичний розпад Російської імперії [25. С 4-5].

Крім критики, треба і віддати належне Леніну. Він виконав обіцянку, в перші години приходу до влади, а саме 26 жовтня він зачитав декрет про мир.

Антанта знала про роль Німеччини в перевороті. Про це почали писати в газетах вже 27 жовтня (9 листопада), та й самі німці це не могли приховати. 14 (27) листопада Німеччина погодилася розпочати офіційні переговори про мир з представниками радянської влади.

Початок переговорів було призначено на 19 листопада (2 грудня), а в заяві від 15 (28) листопада радянський уряд вказува, що буде вести переговори сам з Німеччиною якщо отримає відмову від Франції, Великобританії, Італії, США, Бельгії, Румунії, Китаю, Сербії. 20

листопада (3 грудня) радянська делегація що складалася з 28 чоловік прибула в Берестя (Брест-Литовськ), де на той момент знаходилася ставка головнокомандуючого німецьким Східним фронтом. Місто для проведення переговорів було обране німцями. Причиною стало те, що ведення переговорів на території що контролювали німці, влаштовувало що німецьке, що австрійське керівництво [11. С 331-335].

Радянську делегацію очолили троє - А.А. Іоффе, Л.Б. Каменєв та Г.Я. Сокільників та двоє есерів [64. С 40-45].

З німецького боку переговори вела група військових, головним з яких був - генерал Гофман. Російська делегація активно пропонувала укладення миру, що не перетбачав анексії та контрибуцій з їх сторони. Гофман займав нейтральну позицію, що до цього і був схильний опиратися на згоду Антанти. Але як ми знаємо делегація з Росії, не була уповноважена Антантою. Крім цього, інша сторона була схильна до підписання перемир'я, а не повноцінного політичного договору.

На початковому періоді переговорів в Бересті (як і в питаннях внутрішньої політики) підтримку Леніну активно надавав Троцький.

Позиція Троцького була зрозумілою - слабкістю та неорганізованістю російської армії що ставала все гіршою з кожним днем.

На початку 1918 року здалося, що ідеї Троцького про революцію в центральних країнах - є вірними. Переговори в Бересті про мир все затягувалися, а в цей час погіршувалася ситуація з продовольством в Німеччині та Австро-Угорщини, що призвело до зрісу страйків, а в Австро-Угорщині взагалі у загальний страйк по країні. 22 (9) січня, німецький уряд дав обіцянку що після підписання договору з Росією, поліпшить ситуацію в країні, але це не спрацювало і страйки відновилися знову, людям набридло і вони хотіли «зараз і негайно» [55. С 201-204].

Через тиждень, виступи паралізували всю берлінську оборонну промисловість що швидко перекинулося і на інші галузі виробництва та поширилися по всій країні. Центром страйку став Берлін, де страйкувало приблизно 500 тисяч робітників що вимагали укладення миру та проголошення республіки. Через розвиток цих подій, Троцький піднімав питання про те, що треба скористатися можливістю та спробувати перетворити виступи німецького робітничого класу та німецької армії у повноцінну революцію, адже це чудова нагода [64. С 45-48].

На нараді партії 8 (21) січня, що була скликана для вирішення проблеми миру з Німеччиною, тези Леніна не були прийняті, їх навіть заборонили видавати та друкувати. Тоді ж Троцький запропонував не підписувати офіційного договору, а привселюдно заявити про те, що Росія не буде більше вести війну та займається демобілізацією армії. Формула "ні війна, ні мир", що пропагував Троцький, породила дуже багато дебатів та нарікань. Але ця формула мала свій сенс та ціль. Така ідея, виникла через те, що німецька армія не могла вести наступальні дії на російському фронті, та тому, що більшовики були "чистими перед робочим класом всіх країн". Крім цього, було переконання у людей, що більшовики підкуплені німецьким урядом і події в місті Бересті (Брест-Литовську) є лише виставою. Ленін тримав свою позицію про сепаратний мир на німецьких умовах, але його мало хто підтримував.

Троцький, повертаючись до Берестя для продовження переговорів в кінці січня, напевно мав директиву від уряду щоб підписати мир. Але ніяких офіційних документів про домовленість Леніна та Троцького не має.

Засідання політичної комісії в фортеці закінчилося 28 січня (10 лютого) о 18:50.

Після чого, Троцький телеграфував Леніну що переговори завершені, але ще формальної відповіді Четверного союзу не було. Наступного дня у 17:00 фронт російської армії надійшли телеграми що

були про припинення війни, демобілізацію та відведення військ. 23 лютого відбулося засідання ЦК РСДРП (б), на якому темою обговорення став німецький ультиматум.

Термін ультиматуму складав 48 годин. Він був зачитаний. Новий уряд Росії повинен був погодитися на отримання незалежності Курляндії, Естляндії, Фінляндії та України з останньою треба було обов'язково укласти мир. Сприяти передачі Туреччині деяких провінцій, дати право вільного та безмитного вивезення до Німеччини руди та іншої сировини з Росії. Заборонялася також агітація та пропаганда проти держав Четверного союзу, а сам договір повинен був ратифікований в протязом двох тижнів. Сам Гофман писав, що цей ультиматум містив все що тільки можна було в нього вмістити [57. С 68].

Цікавим фактом стало те, що протокол засідання не знайдений і як відбувалося засідання, нічого не відомо, о 5:25 ранку 24 лютого, засідання було закрито. Через декілька годин до Берліна, Відня, Константинополя та Софію передали оголошення про прийняття німецьких умов та продовження переговорів в Бересті (Брест-Литовськ) вже повноцінної делегації для підписання угоди. Через чотири дні делегація була в Бересті. Розуміючи свою домінацію, німці вимагали щоб до Туреччини відійшли території - Карса та Батумі. Сокільників, що був головним в делегації заперечував це, Гофман натякнув що будь-які обговорення та зміни ультиматуму виключаються. Ввечері 3 березня, договір нарешті був підписаний. З цього моменту весь світ почав говорити про місто Берестя і на той момент воно стало доленосним для всієї Європи. Щодо Антанти, то цей договір вони вважали підступним для них, а в їх очах, Ленін що був в Німеччині під час війни, став фактично не прямим агентом німецького уряду [57. С 68].

Цілком можна зрозуміти причини, чому Ленін вибрав такий ризикований шанс на революції та небезпечний саме для себе варіант. Німці хотіли територій, а про владу Леніна вони нічого не казали і не

хотіли її забирати в нього. Антанту ж навпаки не цікавили території, їй потрібно було щоб продовжував своє існування Східний фронт [20. С 40-41].

В березні 1918 року Берестейський (Брест-Литовський) договір став ратифікований на Сьомому з'їзді партії, який відкривався 6 березня та був створений спеціально для ратифікації миру. Він не став відкритим та представницьким (Див. Додаток В). В ньому прийняли участь лише члени партії, що були в ній більше трьох місяців, тобто самі лояльні до Леніна. Щодо територіальних змін, то за угодою Туреччина отримала провінції Східної Анатолії, Ардаганського, Карського та Батумського округів. Визнавалася незалежність України. Естляндія, Ліфляндія, Фінляндія та Аландські острови звільнялися від російських військ та Червоної армії і переходили під контроль німців

На відданих територіях що були площею в 780 тис. км. кв. з населенням на ній 56 мільйонів чоловік що становило 1/3 населення Російської імперії. До революційних подій тут знаходилося 27% землеробської в країні землі, 26% всіх залізничних шляхів, 33% текстильної промисловості. На відданій території виплавлялося 73% заліза та сталі, видобувалося майже 89% кам'яного вугілля, 90% цукрової промисловості. Працювало 918 текстильних фабрик, 574 пивоварень, 133 тютюнові фабрики, 1685 винокурних заводів та підприємств, знаходилося 244 хімічних підприємств та 615 целюлозних фабрик. Але найголовніше – це 40% кваліфікованих робітників, що тепер «відійшли» до капіталізму. Без таких потужностей практично не можливо було побудувати соціалістичну державу фронт [1. С 66-70].

Саме такий «дивний» договір і став захищати Ленін. Він робив акцент у своїй доповіді, що він є класичним прихильником світової революції і плекає надію на початок революції в Німеччині та про неможливість існування соціалістичних і капіталістичних держав поруч. З промовою ткож виступив Бухарін. Він вказував, що російська

революція буде або «врятована міжнародною революцією», або загине під ударами капіталізму.

9 листопада, Ленін запропонував солдатам та офіцерам, самим на рівні полків та дивізій вести переговори про перемир'я з іншою стороною, за два дні до цього, Українська Центральна Рада, оприлюднює 3-й Універсал, в якому було затронуте питання щодо миру. В постановах Генерального секретаріату та УЦР засуджувалися дії більшовиків, які виходили на їх думку за межі загальновизнаних норм міжнародного права, Українські політики апелювали до суспільної свідомості громадян Росії та України, але це не вплинуло на Раду народних комісарів [8. С 42].

Україні треба було користуватися шансом на отримання незалежності і цим шансом стало місто Берест. Але через обставини що швидко змінювалися, УЦР почала усвідомлювати, що не встигає за подіями. Тож постав вибір - залишатися на старих позиціях та втратити вплив на армію, чи змінити політичний курс.

Про намір стати на шляхи самостійної міжнародної дипломатії, Генеральний секретаріат проголосив у ноті до всіх воюючих та нейтральних країн у справі миру що датується 11 грудня. Попередньо ця нота була схвалена Малою радою. В ній декларувалися та описувалися принципи і положення, на яких УНР буде вести мирні переговори. Деякі з них це - мир мав бути загальним, забезпечення всім народам право на самовизначення, не допускати анексії або контрибуції. Посилаючись на 3-й Універсал, Генеральний секретаріат відстоював своє право на міжнародні зв'язки. Мир може мати силу для Української Республіки тільки тоді, якщо його умови прийме та підпише керівництво Української Народної Республіки [67. С.73].

Заявляючи про бажання взяти участь у переговорах, Генеральний секретаріат наполягав щоб договір був остаточно завершеним та підписаним на міжнародній конференції серед держав Європи.

Обставини склалися так, що спонукали українців взяти участь у перемовинах, ініційованих більшовиками та представниками країн Четверного союзу. Зважитися на це керівникам УНР було непросто, адже їх симпатії як і раніше була на стороні Антанти [33.С.375]. Присутність у Бересті українців хотіли використати німці як важіль впливу під час переговорів, 13 грудня 1917 р. делегації з Європи дали згоду на участь в обговоренні представники з УНР. Восьмі загальні збори УЦР, затвердили надіслати до Бересту делегацію. Очолить її - В. Голубович [8. С. 43-44].

28 грудня 1917 р. (9 січня 1918 р.) у Бересті розпочалося перше засідання мирної конференції (Див. Додаток В). Українська делегація, була однією з найменших, але головною проблемою стало те, що їй бракувало досвіду і це призводило до активності при питанні національних інтересів. О. Чернін говорив що, першим завданням делегації УНР було поставити себе як повноправну й окрему політичну сторону в переговорах. 29 грудня, О. Чернін офіційно виступив з промовою в якій йшлося проте, що Німеччина та Австро-Угорщина визнає українську делегацію самостійною та повноважним представником Української Народної Республіки. Пізніше схожу заяву зробить Л. Троцький, що також не бачить проблем щодо участі України на переговорах [45. С. 74].

Оголошуючи свою позицію, група з України робила акцент на ноту від 11 грудня виданої Генеральним секретаріатом. В той самий час, негативна позиція Антанти щодо переговорів, зменшувала надії на повноцінний мир. Скоріш за все, він отримав би сепаратний та не загальний характер. Тож що делегацію, що і ЦР хвилювало головне — наскільки задовільними будуть ці переговори для УНР. Українці головною ціллю хотіли збереження цілісності УНР, та приєднати до України: Холмщину, частину Східної Галичини, Північну Буковину та Закарпатську Україну [33.С. 375].

Така мета створювала територіальні претензії до Австро-Угорщини що очікувано викликало різкий супротив з боку австрійських дипломатів. Врешті українців задовольнила обіцянка про утворення автономних територій. Характеризуючи хід перемовин, М. Ткаченко (міністр УНР) хвалив нашу делегацію, адже вони змогли досягнути успіху, що дало народу право на національне самовизначення по всій території УНР. Позитивною стала частина договору де йшлося про торгівлю, тепер ввіз та вивіз товарів на територію України є одноосібною монополією держави. В уряді не було значних заперечень щодо даних умов, адже через наступ більшовиків, становище в Україні ставало все гіршим кожного дня. В Києві вже була тоді, дещо песимістична атмосфера. Повертаючись до Берестя, на останній етап переговорів, разом з російською делегацією прибула також представники з харківського народного секретаріату. Це було зроблено для доказу того, що Центральна Рада не контролює ситуацію в країні, відмінно від радянського уряду в Україні. Ці спроби Троцького українська делегація відкинула. Нажаль в цій спробі була істина, адже Центральна рада згодом програла боротьбу за владу. Місто Берест та переговори в ньому, стали спробою України отримати свою державність. Нажаль ця спроба не була вдалою, на мою думку цей «програш» став прикладом дипломатам та політикам в Україні, що оже статися якщо довго тягнути час, без конкретики [56. С. 25].

2.2 Берестя (Брест-Литовськ) у складі польської держави.

Після поразки у війні, німецька армія залишає окуповані східні території в листопаді 1918 року, в тому числі місто Берестя. В цей час з'являється армія відродженої Польщі та займає території міста та фортеці. Якщо вірити словам очевидців тих подій, то на передодні входження польських військ до Берестя, на вулицях панувала тиша,

стояло декілька возів, що були направлені в бік вокзалу. Покидаючи місто, німецькі військові забирали все, що можна. В місто зайшли сили партизанського загону майора Домбровського. Передовим загonom керував капітан Владислав Стецкевич. Місто на той момент було вже майже покинуте, тільки на вокзалі ще залишалися німці, напевно чекаючи евакуації на бронепоезді що там стояв. Капітан Стецкевич, мав намір вступити в бій та вибити ворога з вокзалу. Він виступив із невеликим загonom солдат та нажалі загинув при штурмі вночі 9 лютого 1919 року. Місто охопили звуки кулеметів, вибухів, гвинтівок. Наступного дня все більше польських частин почало займати місто. Жителі міста вітали військових, адже ті вигнали німців з міста. Владислава Стецкевича поховали на міському кладовищі з усіма військовими почестями. На його честь була названа вулиця, де він загинув.

Радість жителів була викликана не тільки тим, що пішли німці. Перед цими подіями «ходили балачки» про наближення до міста то українських військ, то більшовиків. З того часу, Берестя перебував у складі Польщі. Під час наступу на Варшаву влітку 1920 року, війська Червоної Армії займуть місто, але вони доволі швидко його покинули, пробувши там менш ніж три тижні [61.С. 279-280].

Після Першої світової війни, Західна Білорусь ввійшла у склад Польської держави. Берестейська фортеця перетворилася в табір для тисяч полонених червоноармійців. За радянськими даними, в польських таборах загинуло близько 19000 солдатів від холоду, голоду та праці. Коли бойові дії закінчилися, Берестя стало столицею Поліського воєводства Польщі [56.С. 27-29]. У фортеці та місті був розквартирований військовий гарнізон, а колишній монастир перетворився у тюрму строгого режиму «На бригідках» (Див. Додаток Г).

В ній перебували небезпечні державні злочинці. У 1930 році в тюрму доставили 21 депутата польського сейму що були в опозиції, їх конвоювали посилено. Депутати звинувачувалися у зловживанні своїми повноваженнями та підготовці державного перевороту. У в'язниці їх морили голодом та били. 26 жовтня 1930 року в Берестя відбулися судові процеси, на яких депутати отримали тривалі строки. Тюремний замок Берестейської фортеці «відвідував» лідер ОУН Степана Бандера. 15 липня 1934 р. Українські націоналісти на чолі з Бандерою застрелили міністра внутрішніх справ Перецького. Лідер ОУН намагався сховатися, але його затримали під час перетину польсько-чеського кордону. 13 січня 1936 року він повинен був отримати вирок — смертна кара через повішання. Але через амністію кару замінили на довічний строк. 13 вересня при підході німецьких військ до Берестя, відпустили усіх в'язнів в тому числі й Степана Бандеру [30. С. 15-30].

Тюрма фактично перестала існувати, поки місто та фортеця не перейшли до СРСР. В офіційних документах вона іменувалася як загальна в'язниця №23, яка, у свою чергу, поділялась на 1-й корпус (міська в'язниця) та 2-й корпус (приміщення колишнього монастиря на території західної частини Кобринського укріплення). Деякі історики у зв'язку з цим висловлюють здивування, чому НКВД вирішив розмістити політичний, слідчий ізолятор практично на лінії Державного кордону. Відповідь дуже проста. По-перше, приміщення замку було повністю обладнане під утримання арештантів. У будівлі були надійні решітки, залізні ворота, двері. Від інших будівель Кобринського зміцнення в'язниця була відгороджена високим кам'яним парканом, обтягнутим колючим дротом. Все це забезпечувало високу надійність її охорони.

По-друге, в НКВД навіть уявити собі не могли, що Берестейську фортецю захоплять німці. Передбачалося, що Червона армія в разі прикордонного конфлікту швидко розіб'є вермахт та почне наступати в глиб Польщі. Тому в'язниця функціонувала і була переповнена у два

рази. На 10 червня 1941 року о ній знаходилися 680 ув'язнених. В основному це були колишні польські офіцери і білоруські націоналісти. Охорону «Бригіток» здійснювали солдати 132-го окремого батальйону військ НКВС, який дислокувався тут же. Склад варти з охорони 2-го корпусу становив 15 осіб [66.С. 256-270].

Рано вранці 22 червня 1941 роки після артилерійського обстрілу німецькі штурмові підрозділи з різних сторін проникли в Брестську фортецю і зав'язали бій. Корпус в'язниці «На Брігідках» був з ходу захоплений розвідувального батальйону 45-ї піхотної дивізії вермахту.

Частина ув'язнених загинули під час бою, а інших німці відпустили на свободу, щоб вони не плуталися під ногами під час штурму фортеці. Взагалі сама згадка про те, що в знаменитій Берестейській фортеці напередодні війни була політична в'язниця, було визнано некоректним. У 1955 році залишки тюремного замку підірвали армійські сапери.

РОЗДІЛ 3.

МІСТО БЕРЕСТЯ ЯК ОДИН З СИМВОЛІВ АГРЕСІЇ ТОТАЛІТАРНИХ РЕЖИМІВ

3.1 Спільний парад в Бересті 1939 року.

1 вересня 1939 року, зранку німецька авіація завдала ударів по території Польщі. Постраждало багато міст.

Берестя врятувало географічне розташування – місто було занадто далеко для бомбардувальників ворога та і як пріоритетна ціль в перші дні війни не розглядалося, окрім аеродрому що був поруч та вокзалу в центрі міста. Солдати вермахту перетнули кордон Польщі, почалася нова війна. 3 вересня Англія і Франція проголошує війну Німеччині, але робить це лише формально і в бойових діях не бере участь, надіючись що можна буде домовитися як і раніше [41.С. 120-121].

Французькі війська, байдуже дивилися на німецьку територію, яка була в той момент погано захищена від нападу через брак військ, а пізніше і вище командування відмовилося від наступальних дій на Західному фронті. Німецькі танкові та моторизовані передові частини швидко просувалися в тил польським військам та 8 вересня з'єднання групи армій «Південь» вже досягли передмість Варшави [24.С. 78-83].

Для жителів Береста, як і для громадян усєї Польщі, війна почалася 1 вересня з бомбардування аеродрому Малашевич. Через тиждень почалися бомбардування Берестейського вокзалу, казарм 35-го і 82-го піхотних полків та фортеці, через що почали евакуацію з території фортеці сімей офіцерів та вільнонайманих робітників. Особливо інтенсивне бомбардування сталося 7 вересня – ціллю став вокзал. Після чого, польське командування та штаб округу перебралися до форту V що знаходився за містом на південь [8. С. 85].

Берест в цей час перетворився на центр куди стікалися біженці, сподіваючись сховатися від бомбардувань, разом з ними групи солдат з розбитих частин. Ці колони рухалися далі на схід в район Пінська. Гарнізонний госпіталь фортеці швидко став переповнений пораненими.

Менш ніж за два тижні з початку війни, фронт знаходився вже біля Берестя. З півночі наближався XIX корпус 4-ї армії під командуванням генерала Гейнца Гудеріана [8. С 87-88].

Генерал Ф. Клеберг 9 вересня, був призначений командувачем новосформованої оперативної групи «Полісся», штаб якої розмістився в форту V. Йому дали наказ тримати та організувати оборону на лінії Берест — Пінськ. З залишків частин призваних знову запасників формувалася дивізія «Кобрин», що стала «заслоном» від нападу противника з півночі по річці. Увечері 11 вересня Е. Рідз-Смігли покинув Берестейську фортецю і попрямував на Волинь.

Разом з ним поїхала велика частина батареї 9-го дивізіону зенітної артилерії що базувалася в Бересті. В ніч з 12 на 13 вересня штаб генерала Ф. Клеберга передислокувався в район Пінська.

Очолювати оборону Береста призначили 49-річного відставного генерала Константина Плісовського. Організований ним невеликий штаб наполовину складався з офіцерів запасу, серед яких були інваліди Першої світової війни, не придатні до військової служби, але розумні в плануванні та тактиці. Начальником штабу був підполковник Алензи Хорак.

Передові німецькі підрозділи були замічені в районі Берестейської фортеці 13 вересня та були змушені вступили у вогневий контакт з висунутими вперед польськими загонами для «активної оборони».

В той самий час генерал К. Плісовській отримав розвіддані про обхід Берестя та швидко це повідомив генералу Ф. Клебергу про це. Щоб «скувати» та затримати цей маневр противника, Плісовській вислав у його напрямку один з двох бронепоездів № 55 «Барташ Главацький» під командуванням Анджея Подгурського. В районі Жабинки, бронепоезд вивантажив взвод танкеток для розвідки, вони зіткнулися з розвідувальними бронеавтомобілями 3-ої танкової дивізії німців. Три польські танкетки були підбиті, а дві відступили назад. Подальше просування німців було тимчасово зупинено через загороджувальний вогонь, гармат бронепоезда [71. С. 3-5].

Але через небезпеку, бути відрізаним від міста, А. Підгурський вирішив повертатися до міста. Інший бронепоезд, № 53 «Сміливий», проводив розвідку місцевості в районі Високого, але зіткнувся з танками 10-ї німецької дивізії, зав'язався бій та був змушений відступити до Берестя.

Стало зрозуміло що танки противника оточують берестейський залізничний вузол, тому генерал К. Плісовській щоб не втратити остаточно бронепоезда, відправив їх в сторону Ковеля [70. С. 6-8].

Такий хід виявився вчасним, адже 14 вересня, 3-тя танкова дивізія зайняла частину залізничних колій що йшли від Берестя на Кобрин і Барановичі. В цей же день, близько опівдні 10-а танкова дивізія, увійшла до Берестя та зайняла залізничний вокзал міста [8. С.87].

Місцеві жителі описували що бачили довгі колони бронетехніки. Велику кількість «чисто виголених і підстрижених» солдат. В цей час на півдні міста йшли бої в районі Берестейської фортеці. [8. С. 89].

17 вересня відбувся найбільший страх для поляків — радянські загони перетнули кордон і рушили в глиб країни. Це був «визвольний похід» що мав допомогти українцям та білорусам, під час розпаду Польщі, та врятувати їх від національного гніту та експлуатації [27. С. 33].

Для поляків вторгнення СРСР стало великою несподіванкою та початком кінця. На сході, були лише незначні сили прикордонників і не більше. Вони звичайно дали бій, але дати значного опору не могли. Керівник польських частин маршал Е. Рідз-Сміглі відправив наказ до армії, щоб ті не вели боїв з радянськими військовими, та відкривати вогонь у відповідь, тільки при спробі захоплення та роззброєння [46. С. 52-53].

Головне завдання — це відбиватися від німецьких військ. Частини, що були «зажаті» радянськими військами, повинні вести з ними дипломатичні переговори заради їх виходу до кордону Румунії і Угорщини. В той самий час німецьке командування, дізнавшись про перехід кордону Червоною Армією зупинило свої війська на лінії Сколе — Львів — Володимир-Волинський — Берест — Білосток, та діяти лише за наказом зверху [67. С.333-334].

Радянські війська швидко просувалися не зустрічаючи опору. Це призвело до того, що пізнім ввечері першого дня частини 4-ї армії під командуванням В. І. Чуйкова, зайняли околиці Барановичі. 21 вересня надійшов наказ до 29-ї танкової бригади С.М. Кривошеїна, щоб він

швидким маршем не пізніше 14:00 години, 22 вересня зайняв Берест. Марш виявився тяжким через проблеми з технікою, але пройшовши 120 кілометрів частини вийшли 22 вересня до Берестя.

Танкісти закріпилися в східній частині міста, чекаючи поки комбриг повернеться з німецького штабу генерала Г. Гудеріана, та отримають новий наказ спільних дій з німецькими військами. Але не дочекавшись цього, німецькі частини почали покидати місто [38. С. 106-107].

В штабі Гудеріана висловили ідею щодо спільного військ з обов'язковим шикуванням частин на площі в центрі Берестя. Кривошеїн вагався та не знав як правильно зробити – адже фізичний стан військових після довгого маршу до Берестя був критичним. Тому він зробив пропозицію щоб німецькі військові йшли похідною колоною через центр міста і на захід, покидаючи місто, а радянські частини, теж в таких колонах, по вулицях йшли до центру міста при цьому салютуючи німцям які покидали місто своїми прапорами. Під час цього процесу оркестри виконували військові марші. Німці були згодні на такий парад військових, тільки наполягли щоб Гудеріан з Кривошеїним стояли разом на трибуні та вітали частини що проходили по вулицях. Після перемовин та визначення часу проведення параду, генерали перекусили, сказали тости. Парад назначений на 22 вересня був відкритий німецькими підрозділами, а саме — двома дивізіонами артилерії, далі йшов полк 20-ї моторизованої дивізії, а у хвості параду розвідувальний батальйон. Гудеріан виступив з промовою та проголосив про передачу СРСР «російської фортеці Берест». Приблизно об 16:45 під звуки гімну Німеччини був спущений німецький прапор біля трибуни [8. С. 90-93].

На цьому фактично акт передачі міста був завершений. Попрощавшись з генералом Гудеріан і начальник штабу сіли у машини та відбули на захід (Див. Додаток Д). Але не всі німці покинути Берест як здається на перший погляд, на деякий час залишився німецький

комендант міста щоб призначений з моменту коли німці увійшли до міста. Разом з ним – його перекладач. Увівши в курс справи нову владу, вони згодом покинули місто. Задля сприятливих умов встановлення радянської влади, Кривошеїн віддав наказ щодо дотримування в місті революційного порядку, а обов'язки коменданта гарнізону та міста були покладені на старшого лейтенанта Г. Бойко. Склалася цікава ситуація, що всього за декілька днів в місті Берестя змінилася влада три рази. А на короткий час, всі вони були одночасно, адже коли вступали німецькі та радянські частини, оборону в фортеці ще тримали польські частини, які активно вели бої з німцями. 17 вересня залишки польського батальйону таємно вийшли з позицій на Кобринському укріпленні та подолавши залізничні шляхи, та знову зайняли оборону в форті Сікорського таким чином наблизившись до Берестя ще ближче. Такий маневр важко пояснити через брак даних. Можливо в цьому форті знаходилося більше боєприпасів ніж на Кобринських укріпленнях. Так чи і наче 19 вересня до форту під'їхали парламентарі, що запропонували полякам. Така пропозиція була відкинута поляками. Наступного дня, німецькі солдати блокували форт з усіх сторін, підтягнули декілька гаубиць та почали обстріл укріплень. Однак артилерійський вогонь фугасними снарядами середнього калібру, не зміг пробити стіни укріплення. Форт було вирішено віддати радянській стороні [8. С. 92].

Увечері 22 вересня було проведено та до форту спробували увірватися два радянських броневих автомобілів. Спроба виявилася невдалою, перший з них поляки підбили з гармати, другий маневруючи впав в рив. Після чого було проведено декілька атак піхотою. Всі невдалі. 24-го та 25-го були спроби штурму форту за допомогою атак з різних напрямків. Тільки, 26 вересня воєначальники серйозно підійшли до штурму з використанням важкої артилерії та масованим штурмом. Захисникам форту було важко, але змогли втриматися на позиціях. Ввечері до форту підійшли парламентарі, які висловили «здивування»,

адже Червона Армія прийшла, щоб допомогти полякам і тому останні повинні скласти зброю та вийти з форту. Радзишевський відмовив. Але майже всі ресурси оборонців були вичерпані [8. С. 92].

Вночі капітан зібрав вцілілих захисників, подякував за службу та без наказу порадив всім здатним пересуватися самостійно пробиратися додому і виходити з форту без бою. На ранку в форті залишилися лише тяжкопоранені [8. С. 93-95].

Сам капітан з невеликою групою бійців дістався до села Мухавець, де зміг переодягтися у цивільний одяг, викинув документи та рушив через Берестя в Кобрин, де жила його сім'я. Шлях зайняв доволі значний час, але він все ж знайшов дружину та дочку, але скоро був заарештований та переданий в НКВД за доносом і знову опинився в Берестейській фортеці, тільки цей раз в ролі полоненого.

Часто деякі історичні події з плином часу намагаються «переписати» через їх негативну значущість на історію держави. Однією з таких подій став спільний парад радянських і німецьких військ у Бересті в 1939 році. Повоєнні покоління в більшості не знали про цю подію, а якщо хто чув від старих, то не дуже-то вірив думаючи що це вигадка або пропаганда Заходу. Документ, іменований «Вечірнє донесення командування німецької групи армій «Північ» від 23 вересня 1939 року Головному командуванню про бойові дії» [17], свідчить про передачу німецькими військами міста Берестя саме у святковій формі частинам Червоної армії з проведенням спільного параду підрозділів двох сторін [8. С. 93].

Ідучи з Береста, німці передали радянському командуванню всіх полонених солдатів і офіцерів. У їх числі були захисники фортеці та тяжкопоранені, залишені на Госпітальному острові (Волинське укріплення).

Полонених, відокремивши солдатів від офіцерів, помістили у міській в'язниці та казематах, використовуючи на роботах з розчищення

руїн в Цитаделі. Після сортування і перевірки більшість рядових, в першу чергу жителів Західної Білорусії та Західної України, були відпущені по домівках.

Офіцерів, поліцію, жандармів і поранених, протягом жовтня — листопада під конвоєм доставляли на залізничну станцію, вантажили у вагони й вивозили на Смоленщину в Катинський табір, де майже всі вони згинули. Серед них був і герой оборони Берестейської фортеці 1939 року — Вацлав Радзишевський. До початку жовтня обидві сторони роззброювали залишки польських частин, а Москва і Берлін розв'язувати питання про майбутній кордон, який врешті-решт проклали по «лінії Керзона».

22 вересня 1939 року Червона Армія та Вермахт все ж таки проводили спільний парад у місті Берестя. Це є історичним фактом ставши для істориків свого роду символом розподілу Польщі. Ця подія привернула увагу світу до міста Берест. Західні дипломати та вчені повністю не знаючи всіх аспектів цих подій, проводили паралелі з подіями 1918 року в тому ж місті. Після завершення Другої світової війни, до рук західних істориків потрапив секретний протокол Пакту Молотова-Ріббентропа в якому відкрито говорилося про розділ Польщі [26. С. 79-90].

Через події 1939-го року, місто Берест на міжнародній арені змінило свою «полярність» та змінило «менталітетне» відношення до цього міста. Від підписання Берестейського миру та завершення війни на східному фронті - до розпалу нового протистояння. Берест став головним боєм для Франції та Великобританії – через такий хід подій, вектор дипломатії на перетворення в союзника СРСР залишався під запитанням. Це відразу дало змогу «перевернути» роль подій в Бересті для західного світу [9. С.17].

Спільний парад німецько-радянських військ активно використовували в пропаганді проти СРСР. А місто Берест стало

синонімом «ворожнечі» радянського режиму. Для СРСР Берест навпаки, став політичним символом дружби між Радянським союзом та Німеччиною. На мою думку, події в Бересті для радянської еліти, стали таким собі еталоном дипломатії та співдружності з іншими державами. Лише військові не марили сподіваннями, а активно готували місто та його фортецю до можливої війни у майбутньому. Через двадцять один рік, Берест знову заявив про себе на весь світ, як місце зустрічі двох країн, політичний курс яких вирішує майбутнє Європи [7. С. 230-250].

3.2 Оборона фортеці радянськими військами у 1941 році

Наступний виклик від історії, Берест отримав всього через два роки. Як не парадоксально – але цей виклик з одного боку вписав місто Берестя у військову історію на віки як символ безнадійної мужності солдат та перетворив фортецю на місце пам'яті й шани загиблим воїнам в майбутньому, так і пошкодив місто, а фортецю майже зруйнував. Але по черзі. В ті роки місто Берестя, було відоме більше через свою фортецю, що була пам'яткою оборонної архітектури ХІХ століття. Укріплення були розташовані в західно-південній частині міста. Укріплення що були побудовані в середині ХІХ століття на островах, на стан 1941 року вже не відповідали ніяким нормам. Центральне укріплення фортеці, що має назву «Цитадель», розташовувалося на центральному острові, та з'єднувалося з рештою укріплень тільки за допомогою мостів, через ворота що були інтегровані в кільцеву казарму. Площа всіх укріплень 4 км², по периметру «Цитаделі» була вистроєна зімкнута двоповерхова оборонна казарма довжиною приблизно 1800 метрів. Товщина стін була 2 метри, в них були як звичайні вікна, так і вузькі бійниці та амбразури, що були направлені як на зовні, так і в середину «Цитаделі». Казарми були розраховані на гарнізон чисельністю до 12 тисяч солдатів з запасами, необхідними для тривалої

оборони. В центрі «Цитаделі» була побудована Миколаївська церква, яку згодом перетворили в клуб [37. С.293-296].

З центрального острова до Кобринського укріпленням потрапити можна було лише через «Брестські» і «Брігітські» ворота та мости через Мухавець, в Тереспольські укріплення — через однойменні, з Волинським — через Холмські ворота [29. С. 20-24].

Тереспольські, Кобринські, Волинські укріплення з фортами, валами та водних перешкод носили мету захищати Цитадель. Остання ж повинна виступати як центр керування військами. Із зовнішнього боку ці зміцнення прикривав земляний вал десятиметрової висоти (з казематами та іншими будівлями всередині) та рів, заповнений водою. Зовнішня оборонна лінія фортеці становила майже 6,5 кілометрів. Надалі фортеця продовжувала реконструюватися, головний вал був потовщений, будувалися додаткові укріплення [8. С.93-95].

Берестя і Берестейська фортеця опинилися на напрямку головного удару групи армій "Центр". Не можна було просто обійти фортецю та залишити її, тому що вона перегороджувала важливі переправи через Буг і під'їзні шляхи до обох шосе, які мали вирішальне значення для перекидання військ. З неї прекрасно прострілювалися мости через Західний Буг. Через значення міста, німецькі агенти активно вели розвідку та диверсію. В останні дні перед війною радянські прикордонники все частіше затримували шпигунів при перетині кордону [56. С 53].

Стає геть моторошно, коли дізнаєшся що в ніч на 22 червня 1941 року військові підрозділи займалися спорудженнями укріпрайону поза межами міста Берестя, в таборах, на стрільбищі. У фортеці залишилося не більше 8 тисяч осіб та ще 300 сімей комскладу (понад 600 осіб на Кобринському укріпленні). Майже половина встигла вийти з фортеці в перші години війни, вивезти ж — техніку не вдалося, машини що проривалися, були підбиті. Командири на момент нападу були у своїх

квартирах, багато хто там же і загинув під час обстрілу. Уцілілі командири не могли досягти своїх частин, через сильний загороджувальний вогонь. Близько 500 гармат обрушилися на фортецю [53. С. 50-54].

У 1-й день до 9 години ранку, фортеця була оточена. Розгорнулися бої в Цитаделі та отримали затяжний характер, такого розвитку подій, ворог не очікував. Поруч з бійцями були їх жінки та діти. Вони допомагали пораненим, підносили та шукали патрони, частина з них, брала участь в бойових діях. Над фортецею постійно через репродуктори, лунали заклики здатися в полон (Див. Додаток Е). Перебуваючи в повному оточенні, без води і продовольства, при гострій нестачі боєприпасів і медикаментів гарнізон мужньо бився з ворогом фронт [2. С 122-123].

В останніх числах, червня організований опір був придушений. Залишилися лише не великі групи та окремі бійці що робили вилазки по ночах, намагаючись вийти з оточення. Частина просто відсиджувалась, надіючись на наступ Червоної Армії, та зняття блокади. Одна з таких груп, до 12 липня знаходилася в Східному форту (Кобринське Укріплення) керував нею — майор Гаврилов [52. С. 76-78].

Складалася вона з 20 осіб. Вдень вони ховалися в підземеллях, а вночі піднімалися нагору і відкривали вогонь по противнику. Коли від групи в живих залишилося троє, вони покинули форт. Гаврилов сховався в капонірі за зовнішнім валом (Див. Додаток Є). На 32-й день війни (23 липня) майор потрапив до полону [3. С. 50-51].

Жителі Берестя розповідали, що чули постріли в районі фортеці навіть в серпні, а німці привозили в медпункт міста, своїх поранених офіцерів та солдатів. Є легенда, що приблизно в цей час з підземелля вийшов до німців чоловік з бородою, в зотлілім одязі схожим на військову форму, без кашкета, худий, вище середнього зросту, русяве волосся. Він сказав німцям що останній захисник фортеці та вийшов

подивитися на їх безсилля. Чоловік відмовився від їжі яку запропонував офіцер. Подальша доля не відома [4. С. 750-755]

Більшість учасників оборони загинули в фортеці або у німецьких таборах. Лише малій частині вдалося прорватися з кільця та пробитися до своїх частин. Частина сформувала партизанські загони. До Перемоги дожили близько 400 осіб. Після війни в фортеці проводили розбирання руїн. Під ними камінням знаходили рештки загиблих червоноармійців як зі зброєю так і без. Їх останки почали ховати на Берестейському гарнізонному кладовищі, що знаходиться в Цитаделі фортеці, а їхню зброю і документи віддавали до музеїв.

3.3 Візит міста Гітлером та Муссоліні. Перетворення фортеці на місце шани після війни. Меморіальний комплекс «Берестейська фортеця-герой»

Після завершення боїв за Берестя, місто запам'яталося ще однією історичною подією, що підтверджується відео та фото матеріалами. Ця подія – це візит Гітлера та Муссоліні до фортеці.

Гітлер любив відвідувати захоплені країни. Вважаючи себе великим військовим стратегом, він часто втручався в роботу професійних військових, в разі перемоги приписуючи заслуги собі, тоді як вину за поразки покладав на генералів.

У цьому плані він відрізнявся в невігідну сторону від свого візаві — Сталіна, який віддавав перевагу, в основному, довірятися професіоналізму генералів. Задоволений прекрасним видом поваленого Парижа, «фюрер» розраховував і на легку прогулянку в Радянському Союзі. Однак відразу на кордоні, а саме у Берестейській фортеці, німецька військова машина стала пробуксовувати. Сподіваючись на місці розібратися з усіма обставинами, Гітлер задумав зробити візит у щойно захоплену фортецю, ще що димить від недавніх боїв. Йому було

цікаво своїми очима розглянути цю неприступну цитадель, про яку спіткнулася його улюблена австрійська (як відомо, Гітлер був уродженцем австрійського Лінца) 45-а піхотна дивізія, буквально недавно переможним маршем прокрокували по Єлісейських полях Парижа. Саме тут ця дивізія понесла свої найважчі втрати, яких не було навіть під час французької військової операції. Крім того, візит носив ще й політичний аспект: бачачи, що переможний хід вермахту на Сході почав пригальмовувати, Гітлер розраховував схилити свого італійського союзника Беніто Муссоліні до більш активних дій на Східному фронті. З цією метою фюрер взяв і Муссоліні з собою в фортецю [69. С. 37-39].

Ось як описував задуману поїздку особистий пілот Гітлера — Ганс Баур:

- «Гітлер запросив Муссоліні відвідати разом з ним Береста. Крім цього, «дуче» повинен був стати свідком застосування німецької гаубиці калібру 60 сантиметрів (системи «Карл»). До польоту в Берест було підібрано кілька Ju-52. Незабаром після вильоту з Гітлером і Муссоліні на борту я помітив, що центральний двигун втрачає велику кількість масла. Маслом густо заляпало лобове скло, що заважало огляду.

Цівка масла текла і по корпусу літака. Я перебував у нерішучості: повернути назад або продовжувати політ? Зрештою я заглушив цей двигун і долетів до Береста, до якого залишалося не настільки велика відстань. Там Гітлера і Муссоліні вітало велике число вищих офіцерів, так що на літак вони не звернули ніякої уваги.

Тільки ад'ютант Брукнер запитав мене: «Баур, в чому справа? Ілюмінатори в польоті ставали все більш і більш каламутними, поки через них вже взагалі нічого не можна було розгледіти!» Я пояснив, в чому справа. Наш літак нагадував сардину, залиту олією. Проте до часу, коли треба було відправитися у зворотний політ, все було виправлено. Після короткого обіду колона автомобілів вирушила в Берест». Літак з двома диктаторами сів на військовому аеродромі в

Тересполі 26 серпня 1941 року, звідки ескорт на відкритих машинах по Тереспольському мосту через однойменні ворота в'їхав на територію фортеці. Баур повідомляє, що Муссоліні і Гітлер летіли в одному літаку. Однак, спогади іншого очевидця, військового коменданта Береста генерала Вальтера фон Унру, який готував візит, свідчать, що диктатори летіли в різних літаках: «В середині серпня мене відвідав начальник штабу армії полковник Блюментріп. Свого супутника — молодого стрункого полковника — він представив мені як офіцера генерального штабу, чого я не очікував. Метою відвідин було переконатися — чи вважаю я цитадель і місто абсолютно надійними, чи дав би я для цього будь-яку гарантію. Я підтвердив це. Загадка цього відвідування повинна була скоро прояснитися. Через кілька днів я отримав таємне повідомлення, що Гітлер і Муссоліні прилетять на аеродром Тересполь, щоб оглянути цитадель.

Я повинен зустріти їх на аеродромі, забезпечити оточення аж до цитаделі і в другій половині дня дбати про їхню безпеку аж до вильоту. В кінці серпня, близько 9 год. Ранку, на аеродромі Тересполья сіли 2 «Юнкерса». З одного вийшов Гітлер з супроводом, з іншого — Муссоліні з супроводом. Я представився, вперше побачивши фюрера, який подякував звичайним привітанням, піднявши руку, не помітивши тих, хто стояв за мною, Муссоліні і його супровід подали мені руки» [69. С. 39-40].

Керівництво зустріччю вів командувач 4-ю армією фельдмаршал фон Клюге, якому я раніше вже показав цитадель. Спочатку керівники поїхали до обох 60 см мортир «Карл», які спеціально були залишені на своїх попередніх гарматних позиціях. Командир батареї повинен був показати їх Муссоліні та створити враження, ніби ми мали ще багато таких мортир [69. С. 41-42].

Муссоліні запитав: «Напевно, такий снаряд важкий? наскільки?» У відповідь прозвучало: « Досить важкий ».

У цитаделі довелося прибрати всі осколки снарядів від хімічних мінометів, тому власне, крім уламків і влучень гармат та гаубиць можна було побачити не багато. Однак інтерес був великий. Була показана церква, яка була перероблена в клуб і прийшла в занепад [8. С.124].

Таким чином, «фюрер» і «дуче» (Гітлер завжди попереду) гуляли 2 години по цитаделі, майже не розмовляючи один з одним. Як видно зі спогадів, Гітлер і Муссоліні швидко оглянувши фортецю, через кілька годин відбули назад на аеродром.

«Екскурсоводом» виступив командувач 4-ї німецької армії фельдмаршал Гюнтер фон Клюге, в чие безпосереднє підпорядкування і входила штурмувала фортеця 45-а піхотна дивізія. Під час візиту територія фортеці була оточена батальйоном з особистої охорони Гітлера, таким чином, проникнення туди інших військовослужбовців (а тим більше цивільних осіб) повністю виключалося. У фортеці високих персон супроводжували не менш відомі особистості Герман Герінг, Йоахім фон Ріббентроп, генерал-фельдмаршал Альберт Кессельринг, начальник генерального штабу Італії Уго [8. С.125] (Див. Додаток Ж).

Приїзд Гітлера в Берестя та Берестейську фортецю на мою думку містив у собі дві цілі. Перша особиста — фюрер любив відвідувати захоплені території та спостерігати за успіхами та результатами дій німецької армії. Другою причиною була — політична. Гітлер таким чином намагався підкреслити повернення німецьких військ в Берестя та показати всьому світу непереможність своєї армії, яку ніхто не може зупинити. Для цього з Гітлером Берест відвідав також Муссоліні — який був вражений побаченими руїнами фортеці. Разом з ними до фортеці прибули відеооператори, які все задокументували та потім це активно використовувалося в пропаганді. Виник парадокс. Для Німеччини і всього світу фортеця стала предметом пропаганди, щодо успішності наступу німецької армії по території СРСР (про складнощі з якими зіткнулися німецькі війська тоді ще ніхто не знав), а для військових —

чорною сторінкою через великі втрати при штурмі. Надалі роль Береста на політичній арені зникла на двадцять років.

Після закінчення Другої Світової війни, місто Берест було відносно цілим. Чого не можна було сказати про фортецю. Всі будівлі на її території були повністю зруйновані або пошкоджені. Розбір завалів почали ще німці в 1941 році. Після звільнення фортеці цим зайнялися радянські солдати, що були залишені як гарнізон фортеці. Їх задачею було не тільки охороняти укріплення, а також знаходити боєприпаси під завалами та у підвалах. Окремо працювала група по пошуку решток загиблих солдат. У 50-х роках частина кільцевої казарми та Берестейські ворота були розібрані через їх аварійність, результатом чого стали побудовані будівлі в самому місті з царського каменю. Відзначаючи хоробрість та заслуги захисників Берестейської фортеці перед Батьківщиною і в ознаменування 20-річчя Перемоги радянського народу у Великій Вітчизняній війні, Президія Верховної Ради СРСР Указом від 8 травня 1965 присвоїла Берестейській фортеці звання «Фортеця-герой» та вручила їй орден Леніна та медаль «Золота зірка», які пізніше були передані меморіалу. Рада Міністрів УРСР Постановою від 23 липня 1966 р. №295 затвердила творчу групу і доручила їй виконати проект пам'ятника захисникам фортеці. Творча група була створена в складі: народного архітектора СРСР, архітектор — художник Король В.А. (1912-1980); скульптор Бембель А.О. (1905-1986); архітектор Занковіч В.П. ; художник-архітектор Сисоєв Г.В.; архітектор-художник Волчек В.М. (1910-1985); Очолив творчий колектив лауреат Ленінської та двох Державних премій СРСР, скульптор Кибальников А.П. [8. С. 138].

У розробці проекту активну участь взяли інженери-конструктори М. Гордін (головний конструктор проекту), Л. Васильєва (інженер з енергопостачання), А. Смольський (інженер по сантехніці).

Протягом 1967-1969 років авторський колектив розробив остаточний проект меморіального комплексу, зробив моделі і робочі креслення всіх споруд комплексу [8. С 139-140].

В якості основних будівельних матеріалів були вибрані найбільш міцні (бетон і залізо), різні види природнього каменю, лабрадорит та титановий сплав.

Рада Міністрів УРСР Постановою від 29 квітня 1967 року №139 затвердила проектне завдання на будівництво меморіального комплексу «Берестейська фортеця-герой». У травні 1968 року були розпочаті роботи з будівництва меморіалу (Див. Додаток 3).

У 1969 році музей оборони Берестейської фортеці з ведення Міністерства оборони СРСР переданий в підпорядкування Міністерства культури БРСР (Постанова Ради Міністрів УРСР від 15 квітня 1969 р №140, Директива Генштабу Міністерства оборони СРСР №ОРГ / 9/340 від 25 травня 1969, Наказ Міністерства культури БРСР від 7 травня 1969 р №38) [52. С. 215-217].

У 1970 році функціонував музей, в штаті якого було 60 осіб. У 1970 році була перебудована експозиція залів музею.

Під час робіт, знайшли понад 1000 музейних предметів, останки загиблих.

Вранці 18 вересня 1971 року за гранітні триярусні плити меморіалу, урочисто поклали останки 823 людей, які загинули під час оборони фортеці в червні-липні 1941 року. Частина з них була перенесена з гарнізонного цвинтаря, де знаходилися поховання в період з 1945 по 1969 роки, решта — це знайдені пізніше. Близько двохсот отримали свої прізвища та імена що були записані на меморіалі, інші поховані як невідомі.

Рада Міністрів УРСР Постановою від 22 липня 1971 року №221 передав цей комплекс, Міністерству культури БРСР. Було прийнято пропозицію Міністерства культури БРСР і Берестейського

облвиконкому про об'єднання «Берестейської фортеці-герой» та музею присвяченому обороні Берестейської фортеці, а єдиний комплекс і надалі іменувати «Меморіальний комплекс Берестейська фортеця-герой».

25 вересня 1971 був відбулося його відкриття. Були присутні більш як 600 ветеранів Берестейського гарнізону 1941 року [8. С.140].

В єдиному архітектурно-художньому ансамблі меморіалу, увіковічити «захисників Берестейської фортеці», представлені руїни старої фортеці, місця боїв, монументальні скульптурні композиції. До Церемоніальної площі примикають будівлі Музею оборони Берестейської фортеці і руїни Білого палацу. Композиційним центром є головний монумент «Мужність», на його зворотному боці розміщені рельєфні композиції, що розповідають про окремі епізоди героїчної оборони фортеці. У 3-ярусном некрополі що композиційно пов'язаний з монументом, поховані останки 850 осіб. Перед руїнами колишнього інженерного управління горить Вічний вогонь Слави.

На оглядовому майданчику збереглися руїни казарм 333-го стрілецького полку та інших оборонних і житлових споруд [8. С. 141].

Головний вхід в меморіальний комплекс являє собою врізаний в вал залізобетонний паралелепіпед з висіченим в ньому п'ятикутною зіркою. Блок підтримується кріпосним валом. Ширина головного входу - 18,5 м, довжина залізобетонного блоку - 44 м, висота - 10 м, ширина - 35 м. Стінки проходу облицьовані полірованим темним гранітом, який контрастує з висунутими в отворі руїнами казематів. Це створює зоровий і емоційно-психологічний ефект. Доповнюють його позивні Центральної радіостанції Радянського Союзу — мелодія «Пісня про Батьківщину» композитора І. Дунаєвського, голос Ю. Левітана, який сповіщає про напад Німеччини на СРСР, пісня композитора А. Александрова «Священна війна», звуки бомбардування і стрільби [8. С. 142-143].

У Цитаделі, на лівому березі рукава річки Мухавець розташована скульптурна композиція «Спрага». Одна з не бойових сторінок боїв за Берестейську фортецю — гостра нестача води. Водопровід був "перебитий" артобстрілом" в перший день війни. Клуби диму та пороховий гар заповнювали горизонт. Почорнілі обличчя бійців, спрагли від спраги губи, свідчили про неймовірні страждання людей. Вода була необхідна для охолодження кулеметів, пораненим, жінкам і дітям — всім учасникам оборони. Здавалося, підходь до річки та бери її, але підступи до води обстрілювали, вночі берега висвітлювали прожектори. Багато радянських воїнів загинуло, намагаючись добути воду. Після війни біля річок знаходили каски, фляжки й залишки людей. Знаючи про цю трагедію, творці меморіалу захотіли розповісти про це. Була зведена фігура солдата, з каскою в руках що повзе до води. В цю каску заведено класти квіти. Скульптура має розмір - 13 м [8. С 143-144].

В іншій частині Цитаделі, на південний схід від музею оборони, знаходяться фрагменти кам'яних споруд колишнього Брест-Литовська. Воно було зведено в у XVIII столітті на місці де стояла дерев'яна церква Св. Апостолів Петра і Павла, Напередодні Великої Вітчизняної війни його перебували в клуб, їдальню, продовольчий склад, сусідні будівлі були перероблені у приміщення 75-го окремого розвідувального батальйону 6-ї стрілецької дивізії Червоної Армії.

Площа спочатку була вимощена 1600 квадратними залізобетонними плитами, укладені групами по чотири. Між плитами — червоний клінкер.

По периметру площа була обрамлена бетонною підпірною стінкою, ближче до трибуни — зеленими газонами. У 2001 році Барановицьке дорожньо-промислове підприємство провело реконструкцію площі; сіре бетонне покриття було замінено бетонної тротуарною плиткою сухого пресування, гранітом облицьована підпірна стінка, бетонні сходи замінені на гранітні. У центрі архітектурного

ансамблю — три яруси меморіальних плит. 18 вересня 1971 р. під плити були перепоховані знайдені в різний час останки 823 осіб. Відомі імена - 201 людини — були винесені на плити меморіалу.

Головним же монументом по праву є — скульптура воїна та прапора. Це величезна за своїми розмірами скульптура. Вона складалась з 200 частин, а зводилася у вигляді бетонної оболонки, що кріпилася на металевий каркас [8. С. 144-147].

Напевно головне місце меморіалу займає обеліск, що отримав форму чотиригранного багнета від гвинтівки Мосіна. Він символізує славу захисникам фортеці. Споруда має висоту 104,5 м, та важить понад 600 т.

Не далеко від залишків колишнього Інженерного управління — було встановлено полум'я «Вічного вогню». Факел був розташований в середині п'ятикутної зірки, вимощеній червоними гранітними плитами. Тут несуть щодня почесну вахту. Зміна караулу відбувається кожні 20 хвилин.

Недалеко від Вічного вогню — меморіальний майданчик міст-героїв Радянського Союзу, відкрита 9 травня 1985 р. Під гранітними плитами із зображенням медалі «Золота Зірка» встановлені капсули з землею міст-героїв, доставлені сюди їх делегаціями [8. С 109].

У грудні 1991 році, в декількох десятках кілометрів від Берестейської фортеці були підписані Біловезькі договори, у результаті чого, Радянський Союз припинив своє існування. Меморіальний комплекс «Берестейська фортеця-герой», один із всесоюзних центрів патріотичного виховання, виявився фактично нікому не потрібним. За три роки кількість відвідувачів скоротилася більш чим в тринадцять разів. Практично було припинене фінансування. Тільки у 1994 році рішенням Берестейського облвиконкому руїни клубу 84-го стрілецького полку на прохання православних вірян, були передані Берестсько-Кобринському єпархіальному управлінню. Почалося відродження

Свято-Миколаївської церкви, а разом з нею, загадали і про фортецю [8. С. 138].

Кожного року 22 червня, в День пам'яті та скорботи і в День Перемоги в його стінах службовці проводять літургію по загиблим воїнам. Об'єкти меморіалу в цей час поступово руйнувалися, виходило з ладу складне устаткування, з'явилися мікротріщини в бетоні монумента, розсипалися декоративні руїни. У газетах з'явилися красномовні заголовки: «Фортеця вмирає», «Фортеця просить захисту», «Руйнування фортеці без вас не зупинити». Новий директор меморіалу В.В. Губаренко, за допомогою таких гасел намагався привернути увагу громадськості до меморіалу. Особливо «фурор» відбувся після того, як газеті написали що небезпечно розгойдується і може впасти багнет-обеліск. Проблеми фортеці стали вирішувати на найвищому рівні. 12 квітня 1996 року було прийняте рішення про проведення капітального ремонту та реставрації комплексу як «Загальної святині» [57. С. 138-142].

22 червня, в день 55-річчя оборони Берестейської фортеці, на її території пройшов телерадіомарафон «Пам'ять» з метою збору коштів. На мітингу в цей день були присутні президенти Республіки Білорусь А. Г. Лукашенко і президент Росії — Б.М. Єльцин.

Вища Рада Співдружності Білорусії та Росії прийняла рішення про виділення коштів від кожної держави на капітальний ремонт і реставрацію об'єктів меморіалу. 27 березня 1997 року з'явився ще один документ: «Про пайових внесках держав-учасниць СНД на фінансування капітального ремонту і реставрацію меморіального комплексу «Берестейська фортеця-герой». Його підписали десять держав. На справді ж фінансові зобов'язання повністю виконали тільки Білорусь і Росія, частково — Казахстан і Молдова. Україною було закуплено та поставлено гранітні плити. У зборі коштів надали допомогу уряд Москви, Газпром Росії, нафтова компанія, підприємства Береста.

Протягом трьох років меморіал отримав близько півтора мільйона доларів. На ці гроші в 1998-2000 роках були замінені демпферні пристрої багнета, проведено обстеження його опорної конструкції та кріплень зовнішньої обшивки. Фахівцями «Берест-реставрації» виконані роботи по влаштуванню майданчика навколо багнета-обеліска і підірних стінок, проведено розчистку та поглиблення обвідного каналу Північного острова, реставрація скульптури «Спрага», ремонт окремих будівель. У червні 1999 року меморіалу був переданий форт V. Почалися роботи по збереженню його як пам'ятки історії, створення тут експозиції, присвяченій історії фортифікацій і озброєнь на західному кордоні Росії в середині XIX - початку XX століттях [68. С. 86-88].

8 травня 2000 року в форті відбулося урочисте відкриття музею. Незважаючи ні на що, меморіал вижив і є центром патріотичного виховання в країні. Сюди привозять школярів, різні делегації, тут проводять пам'ятні мітинги та святкові заходи. На площі також приймають присягу на вірність солдати гарнізону. Молодята вінчаються в храмі та приносять квіти до Вічного вогню. Найбільший інтерес у відвідувачів викликають не грандіозні бетонні монументи, а стіни й башти старої фортеці, каземати Східного фронту (де тримав оборону майор Гаврилов в 1941 році), занедбані капоніри і форти номерного і літерного поясів [57. С. 144-146].

Власне від фортеці на Центральному острові збереглася південна частина оборонної казарми з Холмськими та напівзруйнованими Тереспольськими воротами, храм і казарма 33-го інженерного полку. На Кобринському зміцненні «підковоподібні» - Східний і Західний форти. Північні і Північно-Західні ворота, польські казарми, порохові погребі, будівля артилерійської лабораторії, надривні капоніри, головний вал з казематами [53. С. 20].

Західний острів для відвідування недоступний (там проходить кордон з Польщею і постійно ведуть патрулювання прикордонники).

Мало хто знає, але Берестейська фортеця це не лише укріплення Цитаделі та островів що її оточували, це ще і літерні форти, що знаходилися кільцем довкола фортеці. Сьогодні з літерних фортів відносно добре збереглися три: «А», «З», «О». Дещо гірше становище з фортами «Л» і «К». Всі інші зруйновані вщент. Два перших зі збережених об'єктів розташовані в околицях Береста, інші — на території Польщі. Форт літери «А» розташований в селі Козловичі, має земляний вал, в центрі якого вбудовані бетонні перекриття для гарнізону. Праворуч від нього знаходиться проміжний пороховий льох. На валу розташовані дві лінії бетонних стрілецьких окопів з двома наглядовими пунктами на флангах (для коректування ведення вогню зі стрілкової зброї та гармат). Казарма налічує шість гарматних казематів. Збереглися також підвальні приміщення. На лівому флангу був розташований спостережний пункт [59. С. 38-40].

Характерною особливістю цього форту є наявність казематних стрілецьких позицій з тильної частини. Чогось подібного в Берестейській фортифікації не зустрічається. У лісовій посадці неподалік від вулиці лейтенанта Рябцева можна побачити частину валу і фрагменти бетонного каземату. Це залишки колишнього форту «В». Ще менше матеріальних слідів від форту «Е»: нині це район, прилеглий до вулиці Суворова, а про минуле нагадує лише ділянка обвідного каналу.

Перетворений на руїни форт «Ж» знаходиться в лісі біля залізничного переїзду на Ковельському шосе. Це скорботне місце: в роки війни окупанти розстрілювали тут мирних жителів Береста, першими хто тут постраждав стали сім'ї військовослужбовців. Про трагедію нагадує встановлений на невеликому пагорбі пам'ятник. Від самого форту на даний момент збереглися: обвідний канал, ліва частина казарми (нині засипана землею), частина фундаменту і стіни центральної патерни, тильна частина стіни переднього капоніра, частина коридору

казарми (заповнена водою). Форт літери «З» знаходиться на південь від села Митьки.

З інших фортифікаційних об'єктів, гідних пильної уваги, можна відзначити три артилерійські батареї (№1, №2, №6) і три оборонні казарми («А-Б», «Б-В», «Ж-3»). Вельми цікаві для огляду форти «Л», «К», «О», розташовані на території Республіки Польщі [59. С. 41-42].

Після побудови меморіального комплексу, його активно почали використовувати не просто як місце пам'яті та шани загиблим, а як один з предметів у механізмі пропаганди та ідеології про мужність людей, яких виховувала радянська система. При цьому не згадують учасників подій, які потрапляли до радянського табору і там гинули. Був покладений початок проведенню екскурсій для людей з усього СРСР.

На даний момент меморіальний комплекс активно використовується в міжнародних зв'язках колишніх радянських республік. Яскраво це можна побачити наприкінці ХХ століття, коли меморіальний комплекс був на грані банкрутства. Саме за допомогою спільного фінансування вдалося зберегти фортецю.

В ХХІ столітті Берест використовується у підтриманні взаємовідносин між Росією та Білоруссю: спільні паради курсантів, заходи, тощо. Про причетність поляків та українців до подій в Бересті — нічого майже не згадується, окрім не великої експозиції присвяченій подіям 1939 року. У 2020 році, Берестя знову з'явилося на шпальтах газет. Якщо раніше в політичному аспекті, у місті вирішувалися зовнішньополітичні питання, то на цей момент головним питанням стала внутрішня політика. Сталося це завдяки протестам та мітингам місцевих жителів, що не згодні з обранням в президенти Лукашенка Олександра Григоровича. Мітинги перетворилися в масову бійку коли правоохоронні органи намагалися їх розігнати. Про загиблих не повідомляють. Протести продовжуються і чим це закінчиться сказати важко. Можна лише прогнозувати що місто так просто не "замовкне",

адже минулі покоління були загартовані різними жахливими подіями, від самого початку існування міста.

РОЗДІЛ 4.

МЕТОДИКА ФОРМУВАННЯ ПРЕДМЕТНО-ІСТОРИЧНОЇ КОМПЕТЕНЦІЇ НА УРОКАХ З ІСТОРИЇ ТА ЗАХИСТУ УКРАЇНИ

Використання даної теми можливе як здається не тільки на уроках з історії, Захисту України. Щодо першого предмету, тема прекрасно підходить як для Всесвітньої історії так і для історії України, адже вона охоплює не тільки історію міста Берестя, а і значний період в історії країн Центрально-Східної Європи. На уроках з Всесвітньої історії цей період можна подати як формування нових держав та зникнення старих (Річ Посполита, Польща, Російська імперія, СРСР та багато інших).

Окремо можна виділити та винести за рамки трансформацію польської держави в першій половині ХХ століття.

Для уроків з історії України ця тема теж можна застосовувати, але дещо в меншій варіації. Головним тут можна виокремити події 1918 року (Берестейський мир та перебування УНР на зустрічі, участь українців в обороні фортеці 1941 року). На жаль ніхто з українців не став керівником та організатором опору, ця роль дісталась російським офіцерам, даних стосовно цього мало на жаль, але цілком можливо що питання націоналізму в керівництві оборона фортеці було штучно "притуплено" задля створення символу радянсько-російського солдата захисника.

Сьогодні, в умовах посилення глобалізаційних процесів в суспільстві, залишає актуальним опановуванням та закріплення учнями різних рівнів ґрунтовними знаннями.

У роботі викладачів школи актуальним залишається провадження активних і інтерактивних методів навчання, саме за допомогою них можна добитися результатів, тому що об'єктивно говорячи – тема досить складна для школярів і не кожний клас може нею опанувати. При «пасивній» інтеграції в початковий процес, дана тема не тільки не закарбується, а навпаки може викликати не любов до історії, тому вчитель в даній ситуації ходить по лезу і знаючи інтелектуальні можливості класу повинен підібрати оптимальний варіант подачі теми

На уроках Захисту України, з даного дослідження можна використати розділи що стосуються боїв за фортецю, а саме побудови оборони, як цілісного оборонного "організму", так і прикладу організація осередків опору при прориві оборони ворогом, та неможливості встановлення зв'язку з іншими військами. Ще однією можливістю використання даної роботи на уроках Захисту Україна є проходження теми що стосується фортифікацій та оборонних споруд, а саме їх використання при проведенні бойових дій та як сховищ для

мирного населення. Адже відомо що під час бойових дій за фортецю у 1941 році, підземні каземати використовувалися як сховище мирним населенням.

Зміст, методика викладання та використання даної теми у навчальному процесі має певні специфічні риси що напряду впливають на формування компетентності учня та закріпленню знань, окрім того складність цієї теми вимагає від учнів володіння бази знання з Всесвітньої історії та України з 5-го по 10-й клас. Чим більшим воно буде, ти більше воно матиме вплив на навчальний процес та формування в учнів відповідних предметних компетенцій.

ВИСНОВКИ

Від часів свого заснування у 1019 році та до сьогодні, місто пройшло шлях еволюції від загубленого містечка серед болота до місця де вирішувалися питання що вплинули на майбутні покоління у Центрально-Східній Європі. Навіть на даний момент ми можемо зустрітися в побуті з такими наслідками — результати Берестейської унії 1596 року як приклад. Уніати щільно зайняли своє місце в релігійному житті суспільства.

Після Третього поділу земель Речі Посполитої що стався у 1795 році, місто відійшло до Росії. Відразу з'явилася потреба у прикритті кордону, й Берестя чудово підходило для цієї задачі. Вже у 1830 році

була затверджена початкова система укріплень нової фортеці. Їх спорудження відбулося на місці колишнього так званого "старого міста", а роботу почали у 1833 році. На перших етапах були зведені основні укріплення — земляні вали що складали примітивну систему оточену водою, а згодом почали класти камені у 1836 році. Через шість років фортеця стала повністю боєздатною. З одного боку це стало позитивом для міста — збільшилася кількість жителів у Бересті. Багато робочих залишилося жити у ньому та займалися будівництвом різних споруд вже для мирного призначення. Згодом прибули військові що були розквартировані у місті як з сім'ями так і не одружені. Що теж позитивно вплинуло на приріст кількості населення. З іншого боку, фортеця принесла і школу, адже в результаті боїв за неї в 1939 та 1941 роках сильно постраждало місто.

Але напевно найбільшою подією на міжнародній арені, що пов'язана з містом Берестя є підписання Берестейського миру. Вона вирішила долю колишньої Російської імперії та дала поштовх до створення наступної "імперії зла", як згодом будуть називати СРСР в Америці. Договір надав спробу створення України як самостійної держави, на жаль через різні причини, цього не сталося.

Не хочеться принижувати наступні події що сталися після цього (зустріч німецьких та радянських військ у 1939 році та запеклі бої у фортеці в червні 1941 року в Бересті через які навіть Гітлер приїхав з Муссоліні подивитися на руїни), але такої реакції міжнародної спільноти більше не було пов'язано з цим містом і до сьогодні. Місто Берестя та Берестейський мир стали аналогом підписання миру у Комп'єнському лісі — тільки на східному фронті, хоча за результатами останнього — перший був анульований.

За ХХ століття відношення до подій в Бересті часто змінювалися, це призвело до того, що зараз кожна країна трактує їх по своєму. Для Польщі, Берестя символізується як місце не тільки героїчної оборони у

вересні 1939 року, а і як місце ганьби, зради з боку СРСР. Польський гарнізон виявився затисненим з двох сторін. З однієї це німецькі війська – з іншої радянські. Поляки відчайдушно тримали оборону, але 17 вересня покинули фортецю. А уже 22 вересня фортецю, німці урочисто передали СРСР на честь якого був проведений спільний парад німецько-радянських військ.

Прибувши за військами, органи НКВС почали арешти великих чиновників, капіталістів і земельної аристократії. Потім відповідно до теорією класової боротьби настала черга військових, поліцейських, поселенців, «куркулів». Одним з перших об'єктів на території Берестейської фортеці що був введений в лад стала в'язниця.

Навесні 1940 року репресивними органами нової влади за підтримки місцевих активістів була розпочата операція з депортації колишніх працівників польської адміністрації, інших «ворожих елементів» та їхніх сімей.

На територіях колишнього СРСР, на даний момент Берестейську фортецю та місто Берестя у ХХ столітті більше розглядають як місце доблесті та хоробрості радянських солдатів, що проявили себе у червні 1941 року ніж як центр політичних подій що в майбутньому змінили хід історії. Історія оборони (що 1939-го, що 1941-го) має багато невідомих частин. Документів майже не лишилося, а згадки учасників збирали багато років по тому (у 1950-60-х. роках). Тому дійсно розділити що є правдою, а що є міфом досить складно.

Точно відому, що біля міста знаходилися табори, для радянських військовополонених, де загинуло тисячі колишніх солдатів СРСР. Ще у 1941 році новий уряд організував в місті гетто, куди переселили усіх євреїв з міста та селищ довкола.

На околицях були створені місця для розстрілу та масових поховань. За весь період війни німці знищили 40 тисяч мирного населення. Такі дії призводили до створення підпілля яке очолив

секретар вузлового парткому П.Г.Жулікова. Вони проводили диверсії, збирали для партизанів медикаментами та зброю. Так тривало до 1944 року коли Берест був звільнений в результаті Люблінсько-Берестейської операції. На честь звільнення Берестя в Москві було проведено салют з 224 гармат. До визволення жителів в місті залишилося майже 15 тис. Було зруйновано 49% житлових будівель

За політичними причинами, як СРСР так і сучасній Росії не вигідні дослідження про цю подію, адже це не відповідає «догмі» про армію «переможця», що врятувала світ від Гітлера та його Третього рейху. Для підтримки таких поглядів – вибирають з контексту всіх подій, тільки ті факти, які можна вкласти в радянський «архаїчний світогляд». Схожа ситуація і з Берестейським миром (Брест-Литовським) 1918 року. Військові невдачі Росії на фронтах Першої світової війни стали одним з факторів падіння колись могутньої Російської імперії, приходу до влади більшовиків та підписання провального договору. Ці події завдавали шкоди авторитету СРСР на політичній арені, що призводило до так званого «підчищення» історії. Радянська пропаганда перетворила Берестейську фортецю – в «непрístupну героїню» при обороні якої, її захисники боролися з ворогом, стояли на смерть за СРСР (чому тоді у 2/3 гарнізону потрапили до полону, а не загинули – невідомо). На цьому прикладі виховували майбутні покоління офіцерів та солдат, що і гадки не мали про істинну ситуацію, в яку потрапили радянські солдати в 1941 році. Як центр «доленосних», міжнародних політичних зв'язків Берестя – майже не розглядався, або спеціально принижувався.

У цілому спадщина радянських військових фортифікацій, пов'язаних з Берестейської фортецею, настільки велика і різноманітна, що не може не викликати захоплення. Це величезний пласт історії Берестя, а також спільної історії багатьох країн: Білорусі, України, Німеччини, Росії, Польщі та багатьох інших країн, що таким чином перетворюється у символічне місце пам'яті. Безсумнівно, це також

величезний матеріал для дослідників і на жаль, поки ще не цілком освоєний туристичний маршрут. Важливо, щоб унікальні об'єкти, змогли побачити та оцінити не тільки нинішнє, а й наступні покоління. Пам'ятники минулих епох здатні багато чому навчити, якби тільки було бажання вчитися.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Акунін О. С. Історія міжнародних відносин (1914-2009 рр.) у питаннях та відповідях: Навчальний посібник для студ. вищ. навч. закл. Миколаїв: Вид-во Ірини Гудим; МНУ, 2010. 383 с.
2. Алиев Р. В, Рыжов И. Ю. Брест. Июнь. Крепость: в 2 кн. Брест: Полиграфика, 2012. Кн. 1. 271 с.
3. Алиев Р. В. Брестская крепость. Взгляд с немецкой стороны. М.: Стратегия КМ, 2008. 759 с.
4. Алиев Р. В. Штурм Брестской крепости. М.: Яуза-Эксмо, 2008. 800 с.
5. Аникин В. И. Брестская крепость-герой. Москва: Стройиздат, 1985. 198 с.
6. Аркас М. М. Історія України-Русі. К.: Вища школа, 1993. 413 с.

7. Безыменский Л. А. Гитлер и Сталин перед схваткой. М.: Вече, 2000. 512 с.
8. Бешанов В. В. Брестская крепость. 2-е изд. М.: Яуза-Эксмо, 2005. 160 с.
9. Бовин А. Е. Суровая школа Бреста. *Открывая новые страницы...* . Москва: Мнемозина, 1999. с. 14–23.
10. Боевое донесение штаба 4-й армии № 05 к 11 часам 55 минутам 22 июня 1941 г. начальнику штаба Западного особого военного округа о боевых действиях войск армии. *Сборник боевых документов Великой Отечественной войны*. Воениздат. 1958. Т.35. URL: <http://militera.lib.ru/docs/da/sbd/index.html> (дата звернення 2020 р.).
11. Бойко О. Д. Історія України. К: Видавничий центр "Академія", 2002. 656 с.
12. Борисенко В. Й. Курс української історії: з найдавніших часів до ХХ ст.: навч. посіб. для студ. вищ. закл. Освіти. Вид. 2-ге. К.: Либідь, 1998. 616 с.
13. Боффа Д. История Советского Союза: в 2-х т. Т.2 М.: Международные отношения, 1994. 628 с.
14. Боффа Дж. История Советского Союза: в 2-х т. М.: Международные отношения, 1990. 1264 с.
15. Брест. Лето 1941 г.: документы, материалы, фотографии. Смоленск: Инбелкульт, 2016. 723 с.
16. Брест: путешествие сквозь века. Брест: Брестский исполнительный комитет. Отдел культуры, 2004. 46 с.
17. Вечірнє донесення командування німецької групи армій « Північ » від 23 вересня 1939 року Головному командуванню про бойові дії. *Сборник боевых документов Великой Отечественной войны*. Воениздат. 1958. Т.35. URL: <http://militera.lib.ru/docs/da/sbd/index.html> (дата звернення 2020 р.).

18. Войцехівська І. Н. Історія України в особах IX – XVIII ст. К.: Україна, 1993. 402 с.
19. Ганцер Кристиан. Немецкие и советские потери как показатель продолжительности и интенсивности боев за Брестскую крепость. *Беларусь і Германія: гісторыя і сучаснасць*. 2014. № 12. с. 44-52.
20. Ганцэр Крыстыян Памяць і забыццё: ушанаванне герояў Брэсцкай крэпасці. Вяртанне ў Еўропу: Минулае і будучыня Беларусі. Варшава, 2011. с. 141-147.
21. Генеральный Штаб. Военно-научное управление. *Сборник боевых документов Великой Отечественной войны*. М.: Воениздат, 1958. Т. 35. URL: <http://militera.lib.ru/docs/da/sbd/index.html> (дата звернення 2020 р.).
22. Героическая оборона: *Сборник воспоминаний об обороне Брестской крепости в июне-июле 1941 г.* 2-е изд. Мн.: Госиздат БССР, 1963. 598 с.
23. Грушевський М. С. Ілюстрована історія України. К.: Наукова думка, 2008. 556 с.
24. Гудеріан Г. В. Спогади солдата. Смоленськ: Русич, 1999. 560 с.
25. Даниленко В. М. Сталінізм на Україні: 20-30-ті роки. К: Либідь, 1991. 344с.
26. Дж. Робертс Сфери впливу і радянська зовнішня політика в 1939-1945 рр.: ідеологія, розрахунок та імпровізація. *Новітня історія*. 2001. № 5. 91 с.
27. Дюков А. Р. “Пакт Молотова-Риббентропа” в вопросах и ответах. М.: Фонд “Историческая память”, 2009. 176 с.
28. История международных отношений: В трех томах: Учебник. Под ред. А. В. Торкунова. М.: Аспект Пресс, 2012. 496 с.
29. Каландадзе А. П. Дни в Брестской крепости. Тбилиси: Литература да хеловнеба, 1964. 114 с.
30. Касьянов Г. В. Сталінізм і українська інтелігенція (20–30-і роки). Київ: Либідь, 1991. 341 с.

31. Каштанов С. М. Очерки русской дипломатии. М.: Наука, 1970. 506 с.
32. Киссинджер Генри. Дипломатия / Пер. с англ. В. В. Львова. М.: Ладомир, 1997. 849 с.
33. Коваль М. В. Друга світова війна і Україна (1939-1945): історіософ. Нотатки. НАН України, Ін-т історії України. Київ, 1999. 75 с.
34. Кулешов С. В. Наше Отечество: опыт политической истории: в 2-х т. М.: Терра, 1991. 1010 с.
35. Марозова С. В. Этнічныя працэсы на беларускіх землях. Жыве Беларусь. 2008. URL: <http://jivebelarus.net/history/gistografia/ethno-process-at-belarusian-lands.html> (дата звернення 2020 р.).
36. Мельник Г. М. Політика Польської держави в Східній Галичині (1918-1926 рр.). *Вища школа*. 2003. № 2. С. 59-63.
37. Мельтюхов М. И. Упущенный шанс Сталина. Советский Союз и борьба за Европу: 1939-1941 (Документы, факты, суждения). М.: Вече, 2000. 608 с
38. Мюллерсон Р. А. Радянсько-німецькі домовленості 1939 р. в аспекті міжнародного права. *Рад. держава і право*. 1989. № 9.
39. Новітня історія України (1900-2000): Підручник для студентів вузів. К.: Вища школа., 2002. 719 с.
40. Норкин А. В. Как защищали Брестскую крепость в сентябре 1939-го. М. 2008. 14 с.
41. О. Є. Лисенко. Радянсько-німецькі договори 1939. *Енциклопедія історії України* : У 10 т. Інститут історії України НАН України. К.: Наукова думка, 2012. Т. 9. 944 с.
42. Орлов А. С. Пособие по истории СССР: для подготовительных отделений вузов. М.: Высшая школа, 1984. 734 с.
43. Полонский Л. А. В осажденном Бресте. Баку: Азернешер, 1962. 124 с.

44. Полонська-Василенко Н. Д. Історія України: від середини XVII століття до 1923 року. К.: Либідь, 2007. 606 с.
45. Пронин А. А. Советско-германские соглашения 1939 г. Истоки и последствия. Екатеринбург: Изд-во УрГЮА, 1998. 136 с.
46. Пронь С. В. Міжнародні відносини та зовнішня політика. 1914-1991 Миколаїв: Вид-во МДГУ ім. Петра Могили, 2009. 140 с.
47. Проэктор Д. М. Фашизм: путь агрессии и гибели. М.: Наука, 1989. 584 с.
48. Пыхалов И. В. Великая Оболганная. М.: Яуза, 2017. 576 с.
49. Семененко В. И. История Украины с древнейших времен до наших дней. Харьков: Торсинг, 2008. 476 с.
50. Сидоров А. Ю. Клейменова Н. Е. История международных отношений 1918-1939 гг. М: Центрполиграф, 2008 . 633с.
51. Системная теория международных отношений. Том первый. События 1918-1945. М.: Московский рабочий, 2000. 337 с.
52. Смирнов С. С. Брестская крепость. М.: Худлжественная литература, 1970. 430 с.
53. Смирнов С. С. В поисках героев Брестской крепости М.: Воениздат, 1959. 240 с.
54. Смирнов С. С. Рассказы о неизвестных героях. М.: Советский писатель, 1985. 416 с.
55. Смолій В. А. Історія України. К., Альтернативи, 1997. 416 с.
56. Смолій В. А. Малий словник історії України. Київ: Либідь, 1997. 464 с.
57. Суворов А. М. Брестская крепость на ветрах истории. Брест: ООО “Редакция журнала С33”, 2004.152 с.
58. Суворов А. М. Брестская крепость. Война и мир. Брест: Полиграфика, 2010. 255 с.

59. Суворов А. М., Митюков А. В. Форт V и другие форты Брестской крепости. Уникальные объекты военной фортификации. Мн.: Полиграфика, 2009. 66 с.
60. Танцюра В. І. Історія України: навчальний посібник / В. І. Танцюра. Х.: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2016. 492 с.
61. Танцюра В. І. Політична історія України: огляд сучасних публікацій. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна*. Серія : Історія України. Українознавство: історичні та філософські науки. 2013. № 1055, вип. 16. - С. 84-93. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VKhISU_2013_1055_16_14 (дата звернення 2020 р.).
62. Татаренко А. Недозволенная память. Западная Беларусь в документах и фактах. 1921-1954. СПб.: Архив АТ, 2006. 808 с.
63. Трубайчук А.Ф. Німецько-радянський договір про дружбу і кордон 1939 Українська дипломатична енциклопедія. Знання України, 2004. Т. 2. 812 с.
64. Фельштинский Ю. Г. Крушение мировой революции. Брестский мир: Октябрь 1917 - ноябрь 1918. Москва: ТЕРРА, 1992. 656 с.
65. Хаметов М. И. Брестская крепость-герой. М.: Воениздат, 1988. 176 с.
66. Шаповал Ю. І. Україна 20-50-х років: сторінки ненаписаної історії Акад. наук України, Ін-т нац. відносин і політології. К.: Наук. думка, 1993. – 349 с.
67. Эннио Ди Нольфо История международных отношений 1918-1999 гг. М.: Логос, 2003. 1306 с.
68. Ganzer C. «Heldentum, Tragik, Kühnheit.» *Das Museum der Verteidigung der Brester Festung*. In: Osteuropa. 2010. №12. С. 96.
69. Ganzer Christian. Czy «legendarna twierdza» jest legendą? *Oborona twierdzy brzeskiej w 1941 r. w świetle niemieckich i austriackich*

dokumentów archiwalnych. In: Wspólne czy osobne? Miesca pamięci narodów Europy Wschodniej. Białystok/Kraków 2011.

70. Geresz J. Twierdza niepokonana 1939: obrona cytadeli w Brześciu nad Bugiem we wrześniu 1939 r. Biała Podlaska: Międzyrzec Podlaski, 1994. 77 c.

71. Sroka J. Obrońcy twierdzy brzeskiej we wrześniu 1939 r. Biała Podlaska. 1992. URL: <http://twierdza.org/wydarzenia/17-historia/62-obrona-1939> (дата звернення 2020 р.).

72. Waszczukowna-Kamieniecka D. Brześć nezapomniane. London: 1997. 324 c.

73. Taras A. E. Grunwald. July 15, 1410. Minsk: FUAinform, 2010. 71 c.

74. Dunstan S. Fort Eben Emael: The key to Hitler's victory in the West. Oxford: Bloomsbury Publishing, 2005. 64 c.

ДОДАТКИ

Додаток А

КОДЕКС АКАДЕМІЧНОЇ ДОБРОЧЕСНОСТІ
ЗДОБУВАЧА ВИЩОЇ ОСВІТИ ХЕРСОНЬСЬКОГО
ДЕРЖАВНОГО УНІВЕРСИТЕТУ

Я, Мирк Владислав Геннадійович
учасник(ця) освітнього процесу Херсонського державного університету, УСВІДОМЛЮЮ, що академічна доброчесність – це фундаментальна етична цінність усієї академічної спільноти світу.

ЗАЯВЛЯЮ, що у своїй освітній і науковій діяльності ЗОБОВ'ЯЗУЮСЯ:

- дотримуватися:
 - вимог законодавства України та внутрішніх нормативних документів університету, зокрема Статуту Університету;
 - принципів та правил академічної доброчесності;
 - нульової толерантності до академічного плагіату;
 - моральних норм та правил етичної поведінки;
 - толерантного ставлення до інших;
 - дотримуватися високого рівня культури спілкування;
- надавати згоду на:
 - безпосередню перевірку курсових, кваліфікаційних робіт тощо на ознаки наявності академічного плагіату за допомогою спеціалізованих програмних продуктів;
 - оброблення, збереження й розміщення кваліфікаційних робіт у відкритому доступі в інституційному репозитарії;
 - використання робіт для перевірки на ознаки наявності академічного плагіату в інших роботах виключно з метою виявлення можливих ознак академічного плагіату;
- самостійно виконувати навчальні завдання, завдання поточного й підсумкового контролю результатів навчання;
 - надавати достовірну інформацію щодо результатів власної навчальної (наукової, творчої) діяльності, використаних методик досліджень та джерел інформації;
 - не використовувати результати досліджень інших авторів без використання покликань на їхню роботу;
 - своєю діяльністю сприяти збереженню та примноженню традицій університету, формуванню його позитивного іміджу;
 - не чинити правопорушень і не сприяти їхньому скоєнню іншими особами;
 - підтримувати атмосферу довіри, взаємної відповідальності та співпраці в освітньому середовищі;
 - поважати честь, гідність та особисту недоторканність особи, незважаючи на її стать, вік, матеріальний стан, соціальне становище, расову належність, релігійні й політичні переконання;
 - не дискримінувати людей на підставі академічного статусу, а також за національною, расовою, статевою чи іншою належністю;
 - відповідально ставитися до своїх обов'язків, вчасно та сумлінно виконувати необхідні навчальні та науково-дослідницькі завдання;
 - запобігати виникненню у своїй діяльності конфлікту інтересів, зокрема не використовувати службових і родинних зв'язків з метою отримання нечесної переваги в навчальній, науковій і трудовій діяльності;
 - не брати участі в будь-якій діяльності, пов'язаній із обманом, нечесністю, списуванням, фабрикацією;
 - не підроблювати документи;
 - не поширювати неправдиву та компрометуючу інформацію про інших здобувачів вищої освіти, викладачів і співробітників;
 - не отримувати і не пропонувати винагород за несправедливе отримання будь-яких переваг або здійснення впливу на зміну отриманої академічної оцінки;
 - не залякувати й не проявляти агресії та насильства проти інших, сексуальні домагання;
 - не завдавати шкоди матеріальним цінностям, матеріально-технічній базі університету та особистій власності інших студентів та/або працівників;
 - не використовувати без дозволу ректорату (деканату) символіки університету в заходах, не пов'язаних з діяльністю університету;
 - не здійснювати і не заохочувати будь-яких спроб, спрямованих на те, щоб за допомогою нечесних і негідних методів досягати власних корисних цілей;
 - не завдавати загрози власному здоров'ю або безпеці іншим студентам та/або працівникам.

УСВІДОМЛЮЮ, що відповідно до чинного законодавства у разі недотримання Кодексу академічної доброчесності буду нести академічну та/або інші види відповідальності й до мене можуть бути застосовані заходи дисциплінарного характеру за порушення принципів академічної доброчесності.

11.09.20
(дата)

В.М.
(підпис)

Мирк В. Геннадійович
(ім'я, прізвище)

Залишки старого городища на території фортеці

Археологічний музей «Берестье».2005. URL:
http://globus.tut.by/brest/berest_gallery.htm.
(дата звернення 2020 р.).

Засідання у великому залі Білого палацу. Фото 1918 р.

Государственное учреждение: Мемориальный комплекс «Брестская крепость-герой». 2013. URL: <http://www.brest-fortress.by/foto/category/3-brestskij-mir.html>.
(дата звернення 2020 р.).

Додаток Г

Рідкісне фото тюремного комплексу (Брігідка) на території
Кобринського укріплення

Виртуальный Брест.2016. URL: <https://virtualbrest.by/news39584.php>.
(дата звернення 2020 р.).

Генерал Г. Гудеріан та комбриг С. М. Кривошеїн в м. Берест 22 вересня
1939р.

Государственное учреждение: Мемориальный комплекс «Брестская
крепость-герой». 2013. URL: [http://www.brest-
fortress.by/foto/category/4-brestskaya-krepost-1918-1939-gg.html](http://www.brest-fortress.by/foto/category/4-brestskaya-krepost-1918-1939-gg.html)
(дата звернення 2020 р.).

Додаток Е

Солдаты вермахту в Цитадели. 22 червня 1941 р.

Государственное учреждение: Мемориальный комплекс «Брестская крепость-герой». 2013. URL: <http://www.brest-fortress.by/foto/category/9-oborona-tsitadeli.html>.
(дата звернення 2020 р.).

Додаток Є

Німецькі солдати біля Холмських воріт. Червень 1941 р.

Государственное учреждение: Мемориальный комплекс "Брестская крепость-герой". 2013. URL: <http://www.brest-fortress.by/foto/category/9-oborona-tsitadeli.html>.
(дата звернення 2020 р.).

Гітлер та Муссоліні в Берестейській фортеці

Виртуальный Брест. 2015. URL: <https://virtualbrest.by/news36211.php>.
(дата звернення 2020 р.).

Додаток 3

Обговорення плану будівництва меморіалу. Берестейська фортеця.

Фото 1968 р.

Государственное учреждение: Мемориальный комплекс «Брестская крепость-герой». 2013. URL: <http://www.brest-fortress.by/foto/category/14-istoriya-sozdaniya-memoriala-brestskaya-krepost-geroj.html>.

(дата звернення 2020 р.).